

Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem

1084 Budapest,

Scheiber Sándor u. 2.

Félélet – emberi sorsok egy levelezés tükrében

Konzulens

Prof. dr. Fenyves Katalin

főiskolai tanár

professor emerita

Művelődés- és Kultúratörténeti Tanszék

Készítette

Szűcs József

Zsidó kultúratörténet MA

II. évfolyam

Budapest, 2025.

Tartalom

Bevezetés.....	3
Formálódás – Az első húsz év (1922 – 1943)	7
Háborús évek, munkaszolgálat (1943 – 1945).....	11
A család	18
Felemelkedőben (1945 – 1972).....	23
A bukás (1972)	28
Összegzés	33
Felhasznált irodalom	34
Rövidítések.....	38

Bevezetés

A tatai Kuny Domokos Múzeum 2022 őszén, ajándékozás útján¹ jutott hozzá egy bőröndhöz és egy utazóládához.² Mindkettő a 20. század első felében, vélhetően 1910 körül készült. Az ajándékozók, a Tatai Helytörténeti Egyesület tagjai, házuk padlásán leltek rá a tárgyakra, még 1986-os beköltözésükkor. Úgy vélték, a ház korábbi tulajdonosa felejtette ott, s várva, hogy egyszer talán jelentkezik értük valaki, megőrizték őket. 2022-ig azonban senki sem jelentkezett, ekkor döntöttek úgy, felajánlják a két tárgyat a helyi múzeumnak. Az egyikben azonban néhány iratra, levélre bukkantak, ezeket – első felindulásukban, hivatkozva azok személyes jellegére – megsemmisítették volna, ám muzeológus kollégánk meggyőzte őket arról, hogy ezek a dokumentumok forrásértékkel bírhatnak, akár az is kiderülhet általuk, kihez tartozott eredetileg a két bőrönd.³

Összesen 119 db dokumentumról, legnagyobb részt levelekről van szó, melyek között jelentős számban (36 db) vannak jelen egy szerelmi levelezés darabjai. Ezek a levelek Szám Máriától (becenevén Baby) származnak, egy Felsőgallán élő fiatal lánytól, aki a levelek írásakor nagyjából 17–20 éves lehetett. Életkorára az általa írt szövegek stílusa, tartalma utal csak, konkrét információk rá vonatkozóan eddig nem kerültek elő.⁴

A dokumentumok állapota és tartalma arra enged következtetni, hogy azok „érintetlenül” maradtak meg, nem válogatott, nem szelektált közülük senki, hiszen olyan „cetliket”, újságkivágásokat, hirdetéseket, irattöredékeket is találhatunk közöttük, melyek egy átgondolt válogatásnak, rendszerezésnek áldozatul estek volna. Ezek, s a dolgozatban leírtak alapján azt feltételezhetjük, hogy az iratokat nem azok eredeti tulajdonosa őrizte meg, hanem valaki más tette meg ezt az ő számára.

„A hagyatékokban megőrzött iratokból nemcsak az adott család életének egyfajta váza, foglalkozási-társadalmi kategóriákban, földrajzi és társadalmi mobilitási utakban és kapcsolathálóokban megfogható tartószerkezete ragadható meg, hanem mintegy a család karaktereként érzékelhető, az értékrend, világlátás, habitus, kommunikációs eszköztár fogalmai révén leírható

¹ Ezúton is köszönjük a tatai Havranszki család szíves felajánlását!

² KDM TGY, ltsz.: 2023.19.1.; KDM TGY, ltsz.: 2023.19.2.

³ Ezúton is köszönöm Stegmayer Máténak, a tatai Kuny Domokos Múzeum történész főmuzeológusának, hogy hozzájárult az anyag feldolgozásához!

⁴ Szám Máriával, az általa írt levelekkel ebben a dolgozatban kizárólag érintőlegesen foglalkozunk majd.

belső, akár generációkon átívelő jellemvonás rendszere is.”⁵ Nagy Ágnes 2021-ben, a magániratgyűjtés kapcsán fogalmazta meg imént idézett gondolatait. A kutatás, melyről dolgozatomban beszámolni szeretnék, egy évvel később, 2022-ben vette kezdetét. Ennek alapját egy magániratgyűjtemény képezte, mely egyetlen személyhez kötődött ugyan, de az ő életénél sokkal tágabb képet adott, emberi sorsok feltárásában segített, de legalábbis azok felvillantásában. A következőkben az iratanyag egykori tulajdonosának életútját kíséreljük meg bemutatni, érinteni fogjuk azonban családját is, betekintést nyerhetünk majd *foglalkozási-társadalmi kategóriákba, földrajzi és társadalmi mobilitási utakba, kapcsolathálókbba*, találkozni fogunk *értékrendekkel, világlátással, habitussal, generációkon átívelő jellemvonásokkal*.

*

A fellelt dokumentumok közül előkerült három átvételi elismervény, melyek egyike két „*coffer*” tartalmát írja le.⁶ Az ugyan nem egyértelmű, hogy ezek azonosak-e a padláson találtakkal, de az iraton nevek is olvashatók (az aláíró Horváth Erzsébetén túl), Emil, Margit és Pisti. Ők hárman, mint az hamarosan körvonalazódni fog előttünk, egy családot alkottak, s a holmik, melyek a listán szerepelnek, meglehetősen jómódukról árulkodnak. Nézzünk ezek közül néhányat: bársony pongyola, szörme róka, selyem fehér ing, női szarvasbőr kesztyű, 2 db „*ridicül*”, 19 db női, 11 db férfi zsebkendő, egy óra (valószínűleg Omega),⁷ hálókabát, cigarettatárca stb.

Egy másik elismervény⁸ is hasonló tartalommal bír, ez is „2 *koffer*” átvételét igazolja, melyek Gábor László tulajdonát képezték. Ezt a két „*koffer*”-t sem tudjuk egyértelműen a padláson találtakkal azonosítani, de ezek kapcsán is vitathatatlan, hogy aki birtokolta őket, Gábor László tehát, nem volt szűkében az anyagi javaknak. Ezen a listán találhatunk többek között lovagló bricseszt, szmokingot, hozzá tartozó inget és mellényt, nyers selyem öltönyt és frottír pizsamát. Átvevőként ismét Horváth Erzsébet nevét olvashatjuk, itt ellenben dátum is szerepel a lap alján, Budapest, 1943. augusztus 10. Gábor László esetében ennek a dátumnak lesz még jelentősége.⁹

⁵ NAGY 2021, 76.

⁶ Átvételi elismervény 2 db *kofferről* és azok tartalmáról (Dátum nélkül) KDM TGY, ltsz.: 2023.19.9.

⁷ A kézírás nehezen olvasható.

⁸ Átvételi elismervény 2 db *kofferről* és azok tartalmáról. Budapest, 1943. augusztus 10. KDM TGY, ltsz.: 2023.19.7.

⁹ A harmadik elismervény [Átvételi elismervény 1 db *kosárról* és annak tartalmáról (Dátum nélkül) KDM TGY, ltsz.: 2023.19.8.] – szintén Horváth Erzsébet aláírásával –, mely egy kosár tartalmát írja le, a kézírás alapján inkább

Az első pillanattól, a bőröndök múzeum részére történő átadásától kezdve ismerünk még egy személyt, Maráz Ferencné, született Weilgung Juditot,¹⁰ aki 1977-ben bekövetkezett haláláig lakta a házat, melynek padlásáról a bőröndök, s velük együtt a dokumentumok előkerültek. Az iratok közt az ő neve is felbukkan, például azon a levelező lapon, melyet a fent említett Horváth Erzsébet küldött részére,¹¹ melyből kettejük viszonyára ugyan nem derül fény, de a kapcsolat egyértelmű. Ebben a levélben Horváth Erzsébet „*Shveszter*”-ként szólítja meg címzettjét, ami számunkra azért fontos, mert ily módon (Schwester) többször is megjelenik Weilgung Judit neve és személye a fellelt dokumentumokban.

Az iratok további vizsgálata során sikerült azok „valódi” tulajdonosát is felfedni. A levelek címzettje az esetek legnagyobb részében egy bizonyos Detre István volt, tőle származó levelet azonban nem találtunk,¹² ami alátámasztja azon feltételezésünket, hogy az iratokat valaha ő birtokolta. A dokumentumok között felbukkant még egy név, Deutsch Istváné is. Az, hogy egy és ugyanazon személyről van szó, akkor vált egyértelművé, amikor egy 1947-ből, Földes Imrétől származó levélben a következőket olvastuk: „*A Detre István álnév alatt a rendes, szimpatikus és talpig gentleman Deutsch Pista lappang (...)*.”¹³ Ez alapján kijelenthetjük, hogy Deutsch István esetében, valamikor az 1940-es években, névmagyarosításra kerülhetett sor. Megerősíti ezt a gyűjtemény egy másik levele is, mely 1945. július 7-én¹⁴ íródott. A levelet Deutsch egy hölgyismerőse írta:¹⁵ „*(...) Nem tudtam elképzelni, hogy ki is irhatott nekem. (...)*

az első dokumentumhoz köthető (ugyanúgy dátum nélküli, a felsorolásban ugyanúgy találhatók női és férfi holmik, az átvevő mindkét esetben ceruzával írt alá), a lap azonban, melyre írták, jól felismerhetően ugyanabból a tömbből származik, mint a Gábor László tulajdonát felsoroló (ez utóbbi lapon az átvevő aláírása töltőtollal szerepel).

¹⁰ Születési anyakönyvi kivonatán, vélhetően egy elírás következményeként Weilguny-ként szerepel. *Weilgung Judit születési anyakönyvi kivonata Felső-Ausztria, Vorderstader, 1897. szeptember 23.* URL: [https://data.matricula-online.eu/de/oesterreich/oberoesterreich/vorderstader/106%252F1897/?pg=6] (Utolsó elérés: 2024. december 17.)

¹¹ *Horváth Erzsébet levele Weilguny (!) Juditnak, Sárkeresztúr, 1944. szeptember 30.* KDM TGy, ltsz.: 2023.19.11.

¹² Ez alól egy félbe tépett levél képez csupán kivételt, melyen aláírás ugyan nem olvasható, de a papír fejlécén ott látható Detre István neve. *Detre István levele Zsuzsának. Tata, 1948. január 12.* KDM TGy, ltsz.: 2023.19.59. A beazonosítást segítette a kézírás is, találtunk ugyanis egy saját kezű feljegyzést (naplót) is, mely egy olaszországi tanulmányúton készült. *Egy olaszországi tanulmányút jegyzetei. 1939. március 18.* KDM TGy, ltsz.: 2023.19.94.

¹³ *Földes Imre levele Detre Istvánnak. Komárno, 1947. május 3.* KDM TGy, ltsz.: 2023.19.53.

¹⁴ A levélen ugyan 1940-es dátum szerepel, de a szövegkörnyezetből egyértelműen kiderül, hogy elírásról van szó. A pontos évet a következő mondat alapját lehetett megállapítani: „*Tavaj (!) jun. 2 án Auswitzba (!) érkeztem (...)*.”

¹⁵ Aláírása ceruzával került a gépelt levél alá, nem olvasható tisztán.

Barátnőm férje (...) messziről kiabálta »Detre István irt magának« Első pillanatban valami tévedésre gondoltam de írását látva rögtön tudtam, hogy ez csak név magyarosítás lehet.”¹⁶

Hogy ki volt Deutsch/Detre István, azt a jelen dolgozatban kívánjuk feltárni. Az a néhány dokumentum, mely a fent leírt módon került a múzeum birtokába, egy elképesztő életút feltérképezéséhez adott számunkra támpontokat. Egy hétköznapiinak semmiképp sem mondható történet bontakozott ki előttünk, mely magába foglalja a 20. század közel háromnegyedét.

Egy ember életét sosem függetleníthetjük a korszaktól, melyben élt, a környezettől, mely körülvette. Történelem, politika, kultúra, társadalom, magánélet: ezek a tényezők mind meghatározhatják, befolyásolhatják egy ember életét, s ezen tényezőket mind meghatározhatják, befolyásolhatják az emberi életek.

Deutsch/Detre István élete a kutatás során úgy állt össze előttünk, akár egy kirakós apró darabkái. Egy olyan kirakósé, melynek nem láthattuk előre eredményét, nem tudhattuk, mi rajzolódik majd ki belőle, nem tudhattuk, minden kis darabka a rendelkezésünkre áll-e, ahogy nem tudhattuk azt sem, ha hiányoznak a darabkák, azok az összkép szempontjából nélkülözhetők vagy nélkülözhetetlenek-e.

Az egy pillanatig sem volt kérdéses, bele kell-e kezdenünk a kutatásba. Deutsch/Detre István élete és sorsa több szálon kötődik Tatahoz, képet kaphatunk, eddig ismert képeket árnyalhatunk tehát munkánk által. A huszadik század talán „legizgalmasabb” évtizedeit öleli fel a történet, amit persze az első pillanatban még nem tudhattunk, de azt igen, hogy kiindulópontunk az 1940-es évek lesz (ebből az időszakból datálható a fellelt dokumentumok többsége), s egy fiatalember, aki vallására nézve izraelita volt (ez is hamar világossá vált előttünk), melynek ténye pedig nem csupán mikrotörténeti szempontból vált fontossá számunkra (a tatai izraelita közösség történetét illetően bőven vannak homályos foltjaink), de országos, sőt európai viszonylatban is.

Adhat-e nekünk Deutsch/Detre István története bármiféle pluszt? Kibővíthetjük-e tudásunkat, ismereteinket a háború előtti és a háború utáni Tata életét, a tatai zsidó közösség, a tatai zsidó polgárok sorsát, kultúráját, vallását, szokásait, társadalmi kapcsolatait illetően? Közelebb kerülhetünk-e kutatásunkon keresztül a 20. század közepi Magyarországhoz, a kor hazai zsidóságához, annak lehetőségeihez, kihívásaihoz? Ezekre a kérdésekre keressük a választ jelen dolgozatunkban.

¹⁶ Szili (?) levele Detre Istvánnak. Sárospatak, 1945. július 17. KDM TGy, ltsz.: 2023.19.16. (A levélrészletet szöveghűen közöltük.)

Formálódás – Az első húsz év (1922 – 1943)

Deutsch István 1922. szeptember 5-én született, Budapesten, Deutsch Emil és Gábor Margit egyetlen gyermekeként. Ezekkel az információkkal egy bejelentést igazoló szelvényen találkoztunk először, melyet Rácalmáson töltöttek ki 1940. november 5-én.¹⁷ Ugyaninnen derült ki számunkra, hogy Deutsch gazdasági gyakornokként dolgozott ekkor, illetve, hogy izraelita vallású volt. A dokumentum értelmében Tata, Újhegyi út 1. a. lakcíméről költözött Rácalmásra, azon belül is Galambospusztára.

Tekintettel arra, hogy erről az időszakról a fellelt dokumentumok szinte semmilyen információval nem szolgálnak, abba a kevésbe kell kapaszkodnunk, amit a fent hivatkozott, ebből a szempontból szerény források biztosítottak számunkra: születési dátum, szülők neve, lakcím, dátum stb. Anyakönyvek, iskolai értesítők, korábbi kutatások eredményei; ezekkel kiegészülve állt össze előttünk Deutsch István életének első két évtizede.

Bár a kutatásnak csupán egy későbbi szakaszában vált világossá a kapcsolat Deutsch István és a bevezetőben már említett Weilgung Judit között, szerepe mégis a most tárgyalt időszakban volt a lehangsúlyosabb, kiderült ugyanis, hogy Deutschot gyakorlatilag születésétől fogva ő nevelte, elmondása szerint a fiú szüleivel történt megállapodás alapján. A szülők fizettek mindezért. (Weilgung Juditnak nem született gyermeke, Deutsch Istvánra – saját bevallása szerint – fiaként tekintett.)¹⁸

Annak okát, hogy ezt a döntést miért hozták a szülők, a kutatás során nem sikerült feltárnunk. Nem tudunk az anya esetében felmerülő esetleges egészségügyi problémákról – ráadásul háztartásbeli volt,¹⁹ tehát módjában állt volna a gyermeknevelés –, sem Weilgung Judit

¹⁷ *Bejelentést igazoló szelvény. Rácalmás, 1940. november 5.* KDM TGy, ltsz.: 2023.19.5.

¹⁸ *Maráz Ferencné, szül.: Weilgung Judit tanúkihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1972. október 27.* ÁBTL-3.1.9. V-159602/8/193-194. Kihallgatásán Weilgung a következőket vallotta: a gyermek neveléséért Deutsch „szülei havonta fizettek nekem és férjemnek (...)”. Weilgung ekkor még nem volt férjezett, Maráz Ferencel csupán 1945-ben kötöttek házasságot. Nincs tudomásunk korábbi házasságáról, így nem tudni, fenti mondata kire vonatkozik. Maráz Ferenc a házassági anyakönyvi kivonaton özvegyként szerepel, illetve nagyigmándi lakosként, tehát azt sem feltételezhetjük, hogy esküvőjüket megelőzően (több mint húsz évvel!) együtt éltek volna. *Maráz Ferenc és Weilgung Judit házassági anyakönyvi kivonata, Tata, 1945. február 1.* URL: [<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9P6H-994B?view=index&personArk=%2Fark%3A%2F61903%2F1%3A1%3A6V1L-QK24&action=view>] (Utolsó elérés: 2024. december 17.)

¹⁹ *Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18.* ÁBTL-3.1.9. V-159602/8/179.

anyagi/megélhetési gondjairól, melyen így próbáltak volna segíteni, az viszont egyértelműen igazolást nyert, hogy a gyermek az ő címén élt.²⁰

Deutsch a tatai zsidó iskolában végezte elemi iskolai tanulmányait,²¹ majd ezt követően a Tatai Kegyestanítórendi Gróf Esterházy Miklós Reálgimnáziumba, ismertebb nevén a tatai piarista gimnáziumba nyert felvételt, ahol 1940-ben, dr. Bojt Lajos²² osztályában érettségizett le, jeles eredménnyel.²³

1932-ben, amikor megkezdte gimnáziumi tanulmányait, az ott indított vívótanfolyamra is beiratkozott, mely döntése élete későbbi irányát is befolyásolta. Tehetségével hamar kitűnt, másodévesen már rendkívüli ügyességét dicsérték,²⁴ a következő tanévben is kiemelték képességeit,²⁵ negyedik évében díjazott lett,²⁶ míg hatodik osztályban nagyezüst érmet nyert.²⁷

A gimnáziumi sportélet kapcsán az édesapa, Deutsch Emil neve is felbukkan. Az évvégi sportünnepélyeket két alkalommal, 1933-ban és 1936-ban is „felülfizetéssel” támogatta. Ez az első esetben 5, a másodikban 3 pengő összeget jelent.²⁸ Az intézmény értesítői mindkét esetben feltüntették a jótékonykodók nevét, ami számunkra is tanulsággal bírhat. Az 1933-as listán, Deutsché mellett ott olvashatjuk Tata jelentős zsidó polgárainak, családjainak nevét, mint például Dukász, Weisz, Pogány, Kellner, Leopold, Pollák, Balla, Telkes, Wächter. Ezek a zsidó családok, személyek az összes adományozó számának több mint a felét tették ki, az általuk

²⁰ Maráz Ferencné, szül.: *Weilgung Judit tanúkihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1972. október 27.* ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/193–194.

²¹ Ebből az időszakból nem maradtak ugyan fenn az intézmény értesítői, névsorai, de egy 1929-ben kelt levélen (Deutsch István első osztályos volt ekkor), melyet a Kerületi Tanfelügyelőségnek írtak azok a szülők, „*akiknek gyermekei a tatai Izr. Hitközség által fenntartott iskolát látogatják*”, ott szerepel Deutsch Emil aláírása is. SZŰCS 2022, 218. 27. kép. Azt is tudjuk továbbá, hogy Deutsch Emil az 1931/1932-es tanévben az izraelita iskolaszék rendes tagja volt. SZŰCS 2022, 238.

²² Dr. Bojt Lajos (Nagykanizsa, 1910 – Várpalota, 1979) 1935-ben szentelték pappá, a tatai gimnáziumban 1936 és 1941 között latint és történelmet tanított. KÖRMENDI 2004, 21. Körmendi ugyan azt írja, Bojt 1941-ben szerezte meg doktori címét, de a tanár már a korábbi évekből hivatkozott értesítőkben is *doktor*-ként jelenik meg.

²³ PAPP 1940, 50.

²⁴ LUKÁTS 1934, 111.

²⁵ ÉRTESÍTŐ 1935, 67.

²⁶ ÉRTESÍTŐ 1936, 48.

²⁷ PAPP 1938, 65.

²⁸ LUKÁTS 1933, 57.; ÉRTESÍTŐ 1936, 48.

adományozott összegek (2 és 10 pengő között) pedig nem maradtak el a nem zsidóké mögött. 10 pengőnél egyetlen név nélküli adományozó adott csak többet, 20 pengőt.²⁹

A helyzet 1936-ban is hasonló volt. Az adományozók 60 %-a volt zsidó, az összegek pedig 2 és 5 pengő között mozogtak (a legmagasabb adományozott összeg ebben az évben 10 pengő volt). A támogató zsidó családok ekkor a következők voltak: Balla, Pogány, Weisz, Kardos, Deutsch, Wächter, Leopold, Komlós, Telkes, Pollák.³⁰

Deutsch Emil neve, mint adományozó, még egy alkalommal előkerül, mégpedig a már említett 1932/1933-as tanévben, amikor a sporttámogatáson kívül a szegénysorsú növendékek számára is juttatott 10 pengőt. A fenti összehasonlítást itt is érdemes megtennünk. Az említett célra összesen 48 személytől, illetve intézménytől érkezett támogatás (1 és 90 pengő közötti összegben), melyből 20 volt zsidó (1 és 25 pengő közötti összeggel). A támogatott 32 szegénysorsú gyermekből csupán ketten voltak izraelita vallásúak.³¹

Hasonló okból a helyi sajtóban is találkozhatunk Deutsch Emil névvel. 1938-ban, ugyancsak „felülfizetés” útján, 4 pengő összeggel támogatta a Vitézi Estet. A 49 támogatóból ez alkalommal 17 zsidó volt, az adományozott összegek pedig 2 és 30 pengő között mozogtak. Ha megvizsgáljuk a felmerülő neveket, ott találjuk a korábban már említett Pollák, Kellner, Leopold, Balla, Telkes, Wächter, Weisz, Dukász családokat, de megjelenik mellettük a Horn, a Kálmán, a Braun és az Engländer família is.³²

Szintén 1938-as az a hír, amelyből megtudhatjuk, hogy Deutsch Emil fogatok rendelkezésre bocsátásával támogatta a tatatvárosi lőtér építését.³³

Mindezekből jól látható, hogy a tatai zsidóság módosabbjai, a kereskedők, gyárosok, ügyvédek, orvosok, Deutsch Emil személyében a nagybérlők stb. aktív részesei voltak a helyi közéletnek, és szívesen adományoztak is különböző célokra.

Deutsch István 1932-ben, mindössze tízévesen, a tatai piarista gimnáziumban kezdett vívással foglalkozni, mely tevékenység, sport egészen haláláig, tehát negyven további éven keresztül kísérte életét. Nem ez lett élete fő iránya, de karrierje ígéretesen indult. A negyvenes évek első felében már versenyszerűen vívott, Dávid Sándor például úgy fogalmazott vele kapcsolatban,

²⁹ LUKÁTS 1933, 57.

³⁰ ÉRTESÍTŐ 1936, 48.

³¹ LUKÁTS 1933, 77–78.

³² [Név nélkül]: Felülfizetések. *Tata-Tóvárosi Híradó*, 1938. 59. évf. 6. sz. 1938. február 5. 5.

³³ [Név nélkül]: A Tatatvárosi Polgári Lövészegyesület közgyűlése. *Tata-Tóvárosi Híradó*, 1938. 59. évf. 14. sz. 1938. április 2. 2.

egyike volt a kardmezőny azon tagjainak, „*akiket csak a háború fosztott meg attól, hogy fiatalon kiugorhassanak*”.³⁴

Zsidóként Deutsch számára a vívás több lehetett egyszerű sportnál, „úri” divatnál, kapcsolódásnál, teste edzésénél, szórakozásnál. A tízéves fiú választását nyilván szülei, s főleg apja is befolyásolták, itt tehát tekintettel kell lennünk az ő indíttatásukra is.

Azt gondolom, ezen a ponton külön kell választanunk Deutsch háború előtti és háború utáni életét. Az, hogy a család gyermeke számára a vívást választotta, a társadalomba való integrálódásuk eszköze, része lehetett. Kácsor Zsolt és Kepecs Ferenc is úgy fogalmaznak, a huszadik század első felében a vívás az asszimilálódni vágyó magyar zsidók számára nem volt más, mint törekvés a beilleszkedésre, vágy a megbecsülésre, egyfajta fellépés az antiszemita sztereotípiák ellen.³⁵ A bátorságnak, a hűségnek, a hazafiságnak numerus clausus utáni kifejezése és kifejeződése volt mindez, hiszen a sport területén ezt, akkor még, megtehették.³⁶ Sporteredmények, olimpiai érmek bizonyítják igazukat és tehetségüket, annak ténye pedig, hogy ezen eredmények kivívóit, Petschauer Attilát, Gerde Oszkárt, Garay Jánost, Kabos Endrét hagyták munkaszolgálaton, koncentrációs táborokban elpusztulni,³⁷ azt mutatja, a magyar haza más módon állt a hazafias és beilleszkedni vágyó zsidó lakossághoz.

Deutsch István a háborút követően választotta meg élete valódi irányát, mely végül a mezőgazdaság lett, de nem mondott le a vívásról sem. Hobbisportolóként talán már csak a szenvedély vezérelte, hivatali munkája ellensúlyozása. Nem tudhatjuk. Mindenesetre kitartott a sportág mellett, szabadidőt, energiát s vélhetően nem kevés pénzt áldozott rá.

1940-es érettségijét követően Deutsch elhagyta Tatát, Rácalmásra ment, ahol gazdasági gyakornokként dolgozott, tapasztalatokat szerzett, tanult, tervezte jövőbeli életét, melyhez valószínűleg az apai példa volt irányadó. Azt, hogy Rácalmásra szüleivel együtt ment, csupán valószínűsíteni tudjuk, de feltevésünket alátámasztja egy 1941. szeptember 13-án, Deutsch Emil részére kiállított orvosi recept, melynek hátoldalán 1941-es és 1942-es dátumokkal (összesen öt

³⁴ DÁVID 1988, 106. Dávid, Detréé mellett a következő neveket említi még könyvében: L'Aune Zoltán, Német „Bütyök”, Kenderesi Balázs, Skaliczky János, dr. Kemény Géza.

³⁵ KEPECS 2021

³⁶ KÁCSOR 2019

³⁷ KEPECS 2021

alkalommal) a rácalmási Megváltó Gyógyszertár bélyegzője szerepel, mely arra utal, hogy a gyógyszereket ott váltották ki.³⁸

A család 1943-ban tért vissza Tatára.³⁹ Sorsuk, Deutsch Istváné legalábbis, ekkor már sejthető volt; huszonegyedik életévében, zsidó fiatalemberként, munkaszolgálat várt rá. Talán hazatérésének is ez adhatta apropóját.

Háborús évek, munkaszolgálat (1943 – 1945)

Deutsch István háború alatti sorsát levelezésének néhány mondatából kiindulva kísérelhetjük meg rekonstruálni. Az első erre utaló részletet Földes Imre már idézett levelében találtuk meg. Ebben a következőket olvashatjuk:

„Leveled kapcsán csak az jutott az eszembe, hogy miután levettük az egyenruhákat, melyet csupán a karszalag és a tetvek tettek egyenruhává mindenki folytatta az életét tovább és senki nem tagadta meg önmagát sem ott sem a polgári életben. (...)

És ha az ember mindent összevet, mégis szép az élet. (...) Ha a munkatáborra gondolok, lassanként már csak a sárospataki szép napok, a télahok, szabadságok, lógások jutnak eszembe és talán soha nem meneteltünk gyalog Ungvártól Balatonszabadiig és talán nem is volt Kránitz, Dőry, Teszár és tsai. Amire nem akar az ember szívesen visszaemlékezni, azt elfelejti.

Most valóban boldog vagyok. Családi életem szép, megtaláltam benne minden boldogságot, amelyet csak nyujthat (...).

Sokszor eszembe jut az út valahol Vác és Esztergom között, mikor sárban kászolodtunk előre, az utolsó emberek fejét Bogár mester verte bottal (...). ”⁴⁰

Földes Imre Sárospatakot említi levelében, az ott töltött szép napokról emlékezik meg. Valószínűsíthető, hogy a „szép” jelző mellőzi az iróniát, hiszen a mondat folytatása télahokat,⁴¹ szabadságokat, lógásokat említ. A szabadság azért is lehet hangsúlyos számunkra, mert több

³⁸ Recept Deutsch Emil részére Dr. Balla János tatai orvostól. Tata, 1941. szeptember 13. KDM TGY, ltsz.: 2023.19.77.

³⁹ Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/179.

⁴⁰ Földes Imre levele Detre Istvánnak. Komárno, 1947. május 3. KDM TGY, ltsz.: 2023.19.53.

⁴¹ Télah – itt valószínűleg szökést jelent.

olyan levelet is olvashatunk a Deutsch/Detre-gyűjteményben, mely Sárospatakról íródott, s mely tartalma megerősíti azt, hogy lehetett a munkából eltávozásuk, illetve kapcsolatban állhattak az ottani civil lakossággal.⁴²

Sárospatakon, a VIII. hadtest területén, 1942 nyarán alakítottak, fokozatos igénybevétellel, különleges munkaszolgálatos századot, melynek „*helyőrségen kívüli alkalmazása nem [volt] kívánatos*”.⁴³ Ennek oka az lehetett, hogy Sárospatakon, több más város mellett, repülőtér építésébe kezdtek, melynek még 1942 folyamán és „*sürgősen*” kellett elkészülnie.⁴⁴ Természetesen ezt a határidőt nem sikerült tartani, így Sárospatakon még 1943 tavaszán is dolgozott az odarendelt század.⁴⁵

Földes Imre fent idézett levele más szempontból is gazdag információforrás. Helyszínek, nevek, események olvashatók benne, melyek kiindulópontul szolgálhatnak a további kutatásokhoz. A Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság (DEGOB) jegyzőkönyveit vizsgálva rábukkanhatunk néhány további visszaemlékezésre a fenti levélben idézett helyeket, személyeket illetően.

*„Komáromba vonultam be 1943. október 7-én. Onnan felmentünk a Kárpátokba, mindig ugyanazzal a kerettel. Kranitz szakaszvezető, a keret legvérengzőbb tagja, több zsidó fiút személyesen agyonlőtt. (...) A visszavonuláskor Esztergomnál jöttünk át a Dunán és elmentünk Székesfehérvárra is (...). Balatonszabadiba, majd Komáromba kerültünk, akkor utolérték az oroszok, és így újabb visszavonulás következett.”*⁴⁶

„1942. október 5-én vonultam be Komáromba. Mint munkaszolgálatos voltam Bánhidán, utána Komárom, Zilah, Sárospatak, Nagyberezna, Uzsok következtek. Mikor az oroszok közeledtek visszavonultunk Siófokon és Komáromon keresztül Sopronba. (...) A

⁴² Fischer Dezső levele Deutsch Istvánnak. Sárospatak, 1945. június 7. KDM TGY, ltsz.: 2023.19.14.; Szili (?) levele Detre Istvánnak. Sárospatak, 1945. július 17. KDM TGY, ltsz.: 2023.19.16.; Ica néni levele Detre Istvánnak. Sárospatak, 1945. december: 28. KDM TGY, ltsz.: 2023.19.20.

⁴³ KARSAI 1962 I., 550.

⁴⁴ KARSAI 1962 I., 574.

⁴⁵ KARSAI 1962 II., 203.

⁴⁶ DEGOB 2166. jegyzőkönyv. URL: [<http://www.degob.hu/index.php?showjk=2166>] (Utolsó elérés: 2024. december 19.)

keret is nagyon rossz volt, Kranitz szakaszvezető, Hutingér írnok és Dőry őrmester mind nagyon durván viselkedtek és borzasztóan vertek bennünket.”⁴⁷

„1943. október 20-án útnak indultunk Sárospatakra. A századparancsnokot kicserélték és ettől kezdve jobb lett a bánásmód. 1944. január 20-án kivittek Kárpátaljára. Október 13-ig voltunk ott. Erődítési munkálatokat végeztünk, vagonokat raktunk ki, és akna utakat fúrtunk. (...) Október 13-án kezdődött meg a visszavonulás. Szigorú menetelés volt. A betegek és gyengék nem maradhattak le. 15-én Szürtén hallottuk meg a rendszerváltozást. Oláh századparancsnok akkor azt a kijelentést tette, hogy nem hajlandó tovább Magyarországon keresztül menni, hanem Szlovákiába visz, hogy előbb adhasson át a németeknek. (...) 42–46 km-t tettünk meg naponta. A kenyereinket elsikkasztották. Uzsoktól, Balatonszabadiig két ízben kaptunk fél kiló kenyeret. 2 hetet töltöttünk Balatonszabadin, a front közeledtekor jöttünk el onnét. (...) Visszamentünk Komáromba. A következő állomás Mosonszentjános volt.”⁴⁸

Szeretném a jegyzőkönyvek és Földes levelének még egy fontos részletét kiemelni. Mindhárom vallomás említést tesz Oláh Gábor főhadnagy századparancsnokról, akit kegyetlen emberként írnak le, aki „azzal szeretett szórakozni, hogy csákvánnyal verte a fiúkat, - és természetesen nem adott megfelelő ellátást”,⁴⁹ „aki állandóan ellenünk uszította a keretet”, aki „a sorban mindenkit megveretett”,⁵⁰ aki „többszöri panaszunk ellenére sem intézkedett, hogy legalább a véresre veréseket megszüntesse”.⁵¹ Ő volt továbbá az is, aki a nyilas hatalomátvétel hírére hallva kijelentette, nem hajlandó a visszavonuló századot a továbbiakban Magyarországon keresztül vinni, inkább Szlovákiában adja át annak tagjait a németeknek.⁵²

⁴⁷ DEGOB 2350. jegyzőkönyv. URL: [<http://www.degob.hu/index.php?showjk=2350>] (Utolsó elérés: 2024. december 19.)

⁴⁸ DEGOB 2656. jegyzőkönyv. URL: [<http://www.degob.hu/index.php?showjk=2656>] (Utolsó elérés: 2024. december 19.)

⁴⁹ DEGOB 2166. jegyzőkönyv. URL: [<http://www.degob.hu/index.php?showjk=2166>] (Utolsó elérés: 2024. december 19.)

⁵⁰ DEGOB 2350. jegyzőkönyv. URL: [<http://www.degob.hu/index.php?showjk=2350>] (Utolsó elérés: 2024. december 19.)

⁵¹ DEGOB 2656. jegyzőkönyv. URL: [<http://www.degob.hu/index.php?showjk=2656>] (Utolsó elérés: 2024. december 19.)

⁵² DEGOB 2656. jegyzőkönyv. URL: [<http://www.degob.hu/index.php?showjk=2656>] (Utolsó elérés: 2024. december 19.)

De miért is fontos nekünk a főhadnagy személye? A fentiek alapján feltételezhetjük, hogy Oláh Gábor azonos lehet az emberek fejét bottal verő „*Bogár mester*”-rel, akiről Földes Imre tesz említést. Emellett szól az említett személyek (Oláh és „*Bogár mester*”) leírása és a cselekedeteik közti jól felismerhető a hasonlóság (Oláh brutalitása, hogy bottal/csákánnyal verte az embereket stb.), az, hogy a századparancsnoki beosztásból könnyen lehet a „*mester*” szóra asszociálni, valamint az is, hogy a bogár szó akár a Gábor név kiforgatott alakja is lehet.

Deutsch István bevonulásának időpontját nem ismerjük. Támpontot ezúttal Weilung Judit már idézett tanúvallomásából nyerhetünk, illetve egy 1943-ból származó újsághírből. Weilung 1972-ben úgy nyilatkozott, Deuschot tőle vitték el munkaszolgálatra, az 1940-es évek elején.⁵³ Ez ugyan még egy viszonylag tág megfogalmazás, de pontosításában segíthet a *Délmagyarország* című keresztény politikai napilap egy 1943. november 14-i száma, ebben tudósítanak ugyanis egy november 20–21-én megrendezésre kerülő vívómérkőzésről, melynek versenyzői között *Detre* István nevét is ott találjuk.⁵⁴ Ez persze nem bizonyítja azt, hogy a versenyen meg is jelent, hiszen magát a hírt egy héttel az esemény előtt tették közzé, de a megmérettetésre mindenesetre készült. Visszaulva az egyik korábban idézett DEGOB-jegyzőkönyvre, ott tettek említést egy 1943. október 7-i komáromi bevonulásról, mely alapján azt sem zárhatjuk ki, hogy Deutsch is ehhez a csoporthoz tartozott.⁵⁵

És még egy adalék a *Délmagyarország* hivatkozott írásából. Látható, hogy Deutsch, két évvel a hivatalos névváltoztatás előtt már *Detre*-ként szerepel a versenyzők között, ami arra enged következtetni, hogy a versenyen csak úgy vehetett részt, ha zsidóságát e mögé a név mögé rejtik.

A fentebb idézett DEGOB-jegyzőkönyvek abban is segíthetnek nekünk, hogy képet kapjunk a menet egészéről. A fent hivatkozott részletek már említést tettek a Balatonszabadit követő állomásokról is, Komáromról, Mosonszentjánosról, Sopronról, de a vonulók útja itt még nem ért véget. Minihofnál a keret német kézre adta a munkaszolgálatosokat, majd Eisenerzen át

⁵³ *Maráz Ferencné, szül.: Weilung Judit tanúkihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1972. október 27. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/193.*

⁵⁴ [Név nélkül]: Vidéki egyetemek közötti vívómérkőzés. *Délmagyarország*, 1943. 19. évf. 258. sz. 1943. november 14. 10.

⁵⁵ 1943-as bevonulását erősíti meg az is, hogy 1943-ig Rácalmáson tartózkodott, bevonulására tehát legkorábban ebben az évben kerülhetett sor. *Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/179.*

Mauthausen felé vették az irányt, onnan kerültek később Günskirchenbe, ahol május 4-én végül az amerikaiak szabadították fel őket.

Nem tudjuk, hogy Deutsch István meddig volt a menet tagja. Földes Imre levelében Balatonszabadi az utolsó említett település, arra pedig legalább három levél utal egyértelműen, hogy Deutsch már májusban otthon volt.⁵⁶ Hogy miként alakult az ő sorsa Balatonszabadi után, arra ismételen egy levélrészlet vezethet rá bennünket. Korábban idéztük már azt az 1945. július 17-én kelt levelet, melyet Deutsch kapott egy sárospataki hölgyismerősétől (feltételezhető, a szöveg legalábbis erre utal, hogy munkaszolgálatának ott töltött ideje alatt ismerkedtek meg egymással).⁵⁷ Ebben a következőt olvashatjuk:

„Pista rengeteget gondoltam magára és a szép időkre amit együtt töltöttünk. Hazafelé (!) jövet érdeklődtem is maga után, de sajnos nem tudtam meg semmit sem. Bognár Pityuval találkoztam Pesten és Ő mesélte, hogy a nyilas érát reverendába vészelte át.”⁵⁸

Az általam kiemelt rész, vagyis hogy Deutsch „a nyilas érát reverendában vészelte át”, valamiféle mentőtevékenységre utalhat, melynek egyéb nyomát nem leltük sem a levelezésben, sem más forrásokban. Nem szabad azonban elfeledkeznünk arról, hogy Deutsch a piaristáknál érettségizett, akik részéről ismerünk hasonló példát, ráadásul épp a tatai iskolából, ahová Deutsch is járt. Az esetről Darvasy Mihály és Biró Imre tesz említést, főszereplője pedig Szücs János, a tatai gimnázium háború alatti igazgatója és házfőnöke. Az ő vallomásából idézünk:

„(...) Egy debreceni volt diákom, (...) jelent meg erősen összetörve, fáradtan, megviselve nálam. Elmondta, hogy vonaton nyugatra szállították őket a nagyon is nem

⁵⁶ Láb(?) Edéné levele Deutsch/Detre Istvánnak. 1945. május 24. KDM TGy, ltsz.: 2023.19.13.; Fischer Dezső levele Deutsch Istvánnak. Sárospatak, 1945. június 7. KDM TGy, ltsz.: 2023.19.14.; Dr. Bojt Lajos levele Deutsch/Detre Istvánnak. Nagykanizsa, 1945. június 9. KDM TGy, ltsz.: 2023.19.15.

⁵⁷ A hölgy (kinek neve sajnos nem olvasható ki aláírásából), ahogyan ez leveléből egyértelműen kiderül, maga is zsidó volt. 1944 nyarán Auschwitzba hurcolták, ahová, elmondása szerint június 2-án érkezett meg. (A sárospataki zsidókat Sátorajújhelyen gettósították, ahonnan május 16-án, 22-én, 25-én és június 3-án indították meg a deportáló szerelvényeket. BRAHAM 1988 I., 430.) Innen Lettországba, Rigába vitték, ahol repülőtéren munkákat végzett és erdőirtással foglalkozott, majd Stutthofba, Glöwenbe, később Ravensbrückbe került. Végül szovjet csapatok szabadították fel. Szabadulása után még 2 hónapot töltött Prenzlauban, innen került haza. Szili (?) levele Detre Istvánnak. Sárospatak, 1945. július 17. KDM TGy, ltsz.: 2023.19.16.

⁵⁸ Szili (?) levele Detre Istvánnak. Sárospatak, 1945. július 17. KDM TGy, ltsz.: 2023.19.16. (A levélrészletet szövegűen közöltük – kiemelés tőlem.)

kétséges jövőendő felé. Nagy bűnük volt: zsidók voltak (...). Azzal a kéréssel jött hozzám, hogy szeretne egy-két napig itt meghúzódni, megpihenni, s azután tovább menni, vissza Budapestre. A vendégszobába vezettem, enni-inni adtam neki, majd jó meleg fürdő után hosszú, mély álomba merült. Másnap hosszas tanácskozás után abban állapodtunk meg, hogy papi ruhában próbál Budapestre bejutni. Bajuszát leberetváltattam, reverendát, övet, hosszú felöltőt adtam rá, azután megtanítottam, hogyan kell reverendában járni-kelni. (...)”⁵⁹

Feltételezhetjük, hogy valami hasonló történhetett Deutsch Istvánnal is. Nem tudjuk biztosan, talán már soha nem is fog kiderülni, ami mindenesetre biztos, hogy nem sokkal a háború befejezését követően hazatért Tataira, s ha folytatni nem is tudta addigi életét, megkísérelte a talpra állást, az újrakezdést. Ennek első lépése lehetett a névváltoztatás, melynek pontos idejét a kutatás jelenlegi állapotában nem ismerjük, de tény, hogy a hagyatéék 1945-ből származó levelein és dokumentumain már Detre Istvánként szerepel, például azon az októberben kiadott utazási igazolványon, melyet a Magyar Államrendőrség Tatai Járási Kapitánysága állított ki a nevére.⁶⁰ Ez a dokumentum más módon is igazolja az újrakezdést, kiderül belőle ugyanis, hogy Detre ekkor már műegyetemi hallgató volt.

Mielőtt bemutatnánk Detre életének ezt a szakaszát, nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a hazatérő fiatalembernek szembesülnie kellett azzal, hogy Weilgung Juditon kívül senkije sem maradt. Szüleit, ahogy Tata zsidó polgárainak legnagyobb részét, nem találta, sorsukról csupán annyit tudhatott meg, hogy egy évvel korábban elhurcolták őket a városból.

Korábbi, tehát háború előtti kapcsolatainak egyike gimnáziumi osztályfőnöke, Bojt Lajos volt, akitől két levelet is találhatunk a dokumentumok között, ezek közül egy sajnos csupán töredék, egy kettétépett, írógéppel megírt levelezőlap, melynek egyik darabját ismerjük csak. Ebből a töredékből kiderül, hogy Nagykanizsán íródott 1945. június 9-én (Bojt itt taníthatott már akkor), illetve az is, hogy Deutsch eddigre ismét Tatán volt, visszatért munkaszolgálatából vagy a számunkra ismeretlen helyről, ahol a háború utolsó időszakát töltötte.⁶¹ A második levél a következő év nyarán érkezett, szintén Nagykanizsáról. Egy válaszlevélről van szó, melynek előzménye Detre (ekkorra már hivatalosan is ezzel a névvel) júliusi küldeménye volt, melyben többek között arról is írt – derül ki Bojt válaszából –, hogy szülei sorsáról még ekkor sem, tehát

⁵⁹ DARVASY – BIRÓ 2017, 320.

⁶⁰ Utazási igazolvány Detre István nevére kiállítva. 1945. október 13. KDM TGY, ltsz.: 2023.19.82.

⁶¹ Dr. Bojt Lajos levele Deutsch/Detre Istvánnak. Nagykanizsa, 1945. június 9. KDM TGY, ltsz.: 2023.19.15.

1946 júliusában sem tudott semmit. Feltételezhetjük, hogy volt osztályfőnökében atyai jóbarátot látott (vagy keresett), aki szíven viselte korábbi tanítványa sorsát. *„Te vagy az egyedüli legelső tanítványaim közül, aki időnkint fel-fel keres soraival. Nem szoktam én megfélemezni az ilyen jólelkű és derék fiukról.”*⁶²

Bojt sajnálkozik levelében amiatt, hogy a nyár folyamán csupán egy napra juthatott el Tatára, s ekkor nem volt alkalma „benézni” Detréhez, a városban azonban hallott annak főiskolai tanulmányairól, ottani jó eredményeiről. Mindez arra utalhat, hogy tatai útja során Bojt érdeklődött a fiatalember után. A levélben próbálja biztatni őt, *„most már tényleg ismét tőled függ, hogy milyen eredményt érsz el ismét a tanulmányok terén”*. Ebben a mondatban igen erős az utalás Detre korábbi, jó tanulmányi eredményeire, illetve arra is, hogy az aktuális törvények már nem állhatták útját egy tehetséges és szorgalmas zsidó fiatal fejlődésének, tanulmányainak.⁶³

Levelében Bojt saját életét is hosszan ecseteli, így képet kaphatunk a kor magyarországi állapotáról:

*„Tata eléggé elhanyagoltnak látszott. Az iskolának (értsd: tatai piarista gimnázium) sok nehézséggel kellett megküzdenie. A felsőgallai piarista iskola nem nyilhat meg az idén a sok nehézség miatt.”*⁶⁴ *Más országban már sokkal jobbak a viszonyok. A nyár folyamán elég sokat voltam a Balaton partján. Jul. elején 20 kisfiút vittünk ide nyaralásra. Élelmezés szempontjából igen nehéz időben voltunk itt. Pénz helyett cigaretta volt a valuta. A hozott dolgokból éltünk és sok tekintetben békebeli volt az ott-tartózkodásunk. (...) Az általános iskola az újabb pedagógiai vívmány és újabban a gimnáziumok elé elemi iskolát is kell szerveznünk. Kellő számu jelentkezés után itt is megnyilik ez az iskola (...).*⁶⁵

⁶² Dr. Bojt Lajos levele Detre Istvánnak. Nagykanizsa, 1946. augusztus 24. KDM TGY, ltsz.: 2023.19.28.

⁶³ Dr. Bojt Lajos levele Detre Istvánnak. Nagykanizsa, 1946. augusztus 24. KDM TGY, ltsz.: 2023.19.28.

⁶⁴ A felsőgallai piarista iskola mindössze egy tanéven át, 1945/1946-ban működött, 1946-ban Tatabányán állami gimnáziumot létesítettek, így a piaristákhoz hű felsőgallai diákok Tatán folytathatták tanulmányaikat. A témában lásd: HARASZTI 2009

⁶⁵ Dr. Bojt Lajos levele Detre Istvánnak. Nagykanizsa, 1946. augusztus 24. KDM TGY, ltsz.: 2023.19.28.

A család

Mielőtt áttérnénk Detre István háború utáni életére, az egyetemi évekre, a karrierépítésre, megkíséreljük bemutatni családi életét. A fellelt dokumentumok ennek kapcsán megint csupán támpontokat adhattak (nevek, címek, kapcsolatok), ezért további kutatásokat kellett végeznünk. Ebben születési, házassági és halotti anyakönyvek voltak segítségünkre, online adatbázisok (pl.: Yad Vashem), illetve korábbi kutatási eredmények.

Deutsch Emil 1883. november 23-án született Lébényszentmiklóson (ma Mosonszentmiklós), Deutsch Móric és Spitzer Jozefine gyermekeként.⁶⁶ Részt vett az első világháborúban, ahonnan főhadnagyi rangban szerelt le. Szolgálatáért megkapta a katonai koronás arany érdemkeresztet is.⁶⁷

Bár „*a közgondolkodás és a történeti tudat – ahogyan Csendes Tünde fogalmaz – többnyire a kereskedelemmel vagy az iparral azonosítja a zsidókat*”, Deutsch Emil egy olyan területen volt jelen, melyhez „*a zsidó vallású polgárok számára (...) nem kapcsolódnak évezredes szimbólumok*”.⁶⁸ Ez a terület a gazdálkodás volt.

A földtulajdonszerzést, a földművelést az 1867-es emancipációs törvény engedélyezte a zsidók számára,⁶⁹ mely okból annak sem hagyománya, sem pedig tapasztalati háttere nem alakult ki a hazai zsidóság körében.⁷⁰

Tata-Tóváros viszonylatában az 1880-90-es években három zsidó bérlet találunk, ez a szám 1911-re egy főre csökkent. Ez utóbbi bérlemény 1676 holdat tett ki.⁷¹

Hunyadi Imre, aki a tata-tóvárosi zsidóság társadalmi és gazdasági szerepét kutatta, tanulmányában, az 1925-ös év vonatkozásában, két zsidó nagybérlet említ, Schlesinger Adolfot

⁶⁶ A születési anyakönyv felkutatásáért köszönettel tartozom Cseh-Szilárd Eszternek, a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár munkatársának.

⁶⁷ O'SVÁTH 1938, 715.

⁶⁸ CSENDES 2022, 79.

⁶⁹ Ezt megelőzően már II. József 1783-ban kiadott rendelete is engedélyezte számukra birtokok bérlését, de ezt az intézkedést I. Ferenc felülírta, amikor 1818-ban újra megtiltotta a hazai zsidóság számára a nemesi birtokok zálogba vagy haszonbérbe vételét. PUSKÁS 1992, 35–36.

⁷⁰ HUNYADI 1990, 35.

⁷¹ HUNYADI 1990, 36.

(1260 hold) és Lusztig Jakabot (549 hold),⁷² de – mint az a későbbiekben látni fogjuk – ekkorra már Deutsch Emil is jelen volt a helyi nagybérlők körében.

1930-ban az Esterházy-uradalom hét bérlője közül négy volt zsidó, Schlesinger Adolf (780 hold), Lusztig Jakab (455 hold, plusz 1000 hold saját birtok), Deutsch Emil és Vermes Ede. 1935-ben már csupán két zsidó bérlővel találkozhatunk, Schlesingerrel (517 hold) és Deutschsal (1000 hold), de a 100 hold fölötti birtokosok körében is megjelenik egy zsidó név, a Leopold testvéreké. (Az öt évvel korábban 1000 hold saját birtokkal megjelenő Lusztig Jakab itt már nem bukkan fel.)⁷³

Deutsch Emilt egyes források földbirtokosként, mások nagybérlőként említik,⁷⁴ aki gazdasági szakismereteit édesapja mellett sajátította el. 1924-től fogva dr. Vermes Edével közösen bérelte Tatán az Esterházy Hitbizományi Uradalomtól az 1050 katasztrális hold területű Paula-major, ahol mezőgazdasági terményeket, nemesített magvakat, lent és különféle kapásokat termelt, de a birtokon tehenészetet, juhászatot és sertéstelepet is fenntartottak.⁷⁵

Az 1930-as népszámlálás adatai alapján az 1000 holdnál nagyobb területű földet bérlők 35,2 %-a volt zsidó.⁷⁶ A maga 1050 katasztrális holdjával tehát Deutsch Emil is ehhez a csoporthoz tartozott. A földdel együtt járó munkák elvégzéséhez nyilvánvalóan munkaerőre volt szüksége, ehhez pedig, a kor szokásainak megfelelően, gazdasági munkásokat toborzott. 1932-ből, illetve 1935-ből, két vármegyére vonatkozóan vannak adataink az idénymunkások toborzását illetően. 1932-ben *Heves Vármegye Hivatalos Lapja* tette közzé a tatai járás főszolgabírájának munkatoborzási engedélyét, mely a tatai Paula-majorban működő bér gazdaság részére 100 munkás toborzását tette lehetővé Heves és Nógrád vármegyék területén. A munkások toborzása 1932. január 15. és május 15. között történhetett, lebonyolítását pedig egy pásztói lakos, bizonyos Zeke Kálmán végezte.⁷⁷

⁷² HUNYADI 1990, 36.

⁷³ HUNYADI 1990, 36.

⁷⁴ Detre István 1972-ben tett tanúvallomásában úgy hivatkozik édesapjára, mint aki Kisigmádon, a Leopold testvérek gazdaságában volt gazdasági intéző. *Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/179.* A kisigmándi tevékenységre ezt az egyetlen utalást találtuk, mindenhol máshol nagybérlőként vagy földbirtokosként találkozunk Deutsch Emil névével.

⁷⁵ O'SVÁTH 1938, 614., 715.; HUNYADI 1990, 36.

⁷⁶ PUSKÁS 1992, 43.

⁷⁷ *Heves Vármegye Hivatalos Lapja*, 1932. 57. évf. 5. sz. 1932. február 4. 23.

Hasonló engedélyt állítottak ki Deutsch Emil részére 1935-ben is, amikor Békés, Csánád, Csongrád és Pest vármegyék területén toborozhatott összesen 60 munkást. A lebonyolítási időszak ekkor is január és május közé esett, a toborzásért pedig Pekárdi György tótkomlói lakos felelt.⁷⁸

Deutsch Emil 1920. november 16-án, Budapesten vette feleségül Gábor Margitot. Házassági anyakönyvből kiderül, hogy Deutsch a házasságkötés idején elvált volt, lakhelyeként pedig a Fejér vármegyéhez tartozó Alsócikola volt megadva.⁷⁹ Ez alapján feltételezhetjük, hogy valamikor az esküvőt követő években kerülhettek Tatára, hiszen, ahogyan azt korábban is említettük már, a tatai Weilgung Judit születésétől, tehát 1922-től nevelte Deutsch Istvánt, illetve azt is tudjuk, hogy Deutsch Emil 1924-től már a tatai Paula-majort bérelte.

Gábor Margit Gansel néven született Budapesten, 1894. január 27-én.⁸⁰ Édesanyja Steiner Kamilla, édesapja a trencsényi születésű nyomdatulajdonos, Gansel Zsigmond volt, aki 45 éven át irányította a budapesti székhelyű Minerva Nyomdát és Papíráruházat, melynek vezetését 1928-ban adta át két fiának, Ernőnek és Lászlónak.⁸¹ Gansel Zsigmond 1930. február 2-án hunyt el. A *Pesti Napló*-ban megjelent gyász hirdetéséből nagyjából képet alkothatunk családjáról. Megismerhetjük belőle gyermekei (József, Margit, Katalin, Ernő, László), vejei (Deutsch Emil, Donáth Sándor), menyei (Gábor Józsefné Fischer Ágota, Gábor Ernőné Hajdu Klára) és unokái (Donáth György és János, Deutsch István) nevét, valamint információt kapunk testvéréről (Gábor Izidor) és sógoráról (Weiner Izidor) is. Megtudhatjuk továbbá, hogy Gansel Zsigmondot a rákoskeresztúri új zsidó temetőben helyezték örök nyugalomra.⁸²

Bár az idézett gyász hirdetésben nem szerepel, a Gansel-Steiner házaspárnak volt még egy gyermeke, Andor, aki 1892. július 13-án született. Születési anyakönyvi kivonatából az is kiderül, hogy vezetéknévét 1907. március 12-én változtatta Gáborra.⁸³ Gábor Andor, aki a 44. gyalogezredben szolgált, az első világháborúban, 1916 októberében, az oláh harctéren halt hősi

⁷⁸ *Csongrádvármegye Hivatalos Lapja*, 1935. 27. évf. 4. sz. 1935. február 7. 15.

⁷⁹ Deutsch Emil és Gábor Margit házassági anyakönyvi kivonatának felkutatásáért köszönettel tartozom Cseh-Szilárd Eszternek, a Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár munkatársának.

⁸⁰ A születési anyakönyv felkutatásáért köszönettel tartozom Stegmayer Máténak, a Kuny Domokos Múzeum történész főmuzeológusának.

⁸¹ [Név nélkül]: Gansel Zsigmond. *Nyomda és Rokonipar*, 1928. 18. évf. 5. sz. 1928. március 1. 6.

⁸² Gansel Zsigmond gyász hirdetése. *Pesti Napló*, 1930. 81. évf. 28. sz. 1930. február 4. 6.

⁸³ A születési anyakönyv felkutatásáért köszönettel tartozom Stegmayer Máténak, a Kuny Domokos Múzeum történész főmuzeológusának.

halált.⁸⁴ Holttá nyilvánítására 1930-ban került sor, halotti anyakönyvi bejegyzésére azonban csak 1931 márciusában. A halál időpontját bíróságilag állapították meg, ennek dátuma 1917. december 31. éjfél lett.⁸⁵

Ezen a ponton érdemes visszakanyarodnunk a dolgozatunk elején már említett Gábor Lászlóhoz. Az ő nevével egy, a hagyatékban őrzött átvételi elismervényen találkozhattunk először, melyen az 1943. augusztus 10-i dátum szerepelt. Ahogyan akkor is említettük, ez a dátum jelentős az ő életében, valószínűsíthetjük ugyanis, hogy holmijai átadására munkaszolgálatra történő bevonulása okán lehetett szükség, Gábor László kapcsán tudjuk ugyanis, hogy Fertőrákoson, munkaszolgálatosként halt meg 1945. február 1-jén.⁸⁶ Nevét, bátyjához, Andorhoz hasonlóan ő is 1907-ben változtatta meg.⁸⁷

A névmagyarosítás, mint látható, valamennyi testvér, sőt Gansel Zsigmond fivére, Izidor esetében is megtörtént. Andorról és Lászlóról már esett szó, Ernő és József kapcsán a dátum nem ismert, Margit és Katalin esetében viszont igen, kettejükéről ugyanis beszámol a *Budapesti Közlöny*. Ennek értelmében Margit és Katalin vezetéknevének megváltoztatására 1918-ban, a belügyminiszter 1918. évi 18542. számú rendelete alapján került sor.⁸⁸

Deutsch István szüleinek további sorsát is ismerjük, mindkettejük esetében rendelkezésünkre állnak ugyanis a Yad Vashem adatlapok,⁸⁹ illetve a halotti anyakönyvi kivonatok.⁹⁰ Ezekből

⁸⁴ Holttnaknyilvánítások. *Budapesti Közlöny*, 1930. 64. évf. 289. sz. 1930. december 18. 7.

⁸⁵ A halotti anyakönyv felkutatásáért köszönettel tartozom Stegmayer Máténak, a Kuny Domokos Múzeum történész főmuzeológusának.

⁸⁶ *Gábor László Yad Vashem adatlapja*. URL: [<https://collections.yadvashem.org/en/names/5835181>] (Utolsó elérés: 2024. december 22.)

⁸⁷ A születési anyakönyv felkutatásáért köszönettel tartozom Stegmayer Máténak, a Kuny Domokos Múzeum történész főmuzeológusának.

⁸⁸ *Budapesti Közlöny*, 1918. 52. évf. 53. sz. 1918. március 3. 8. *Gábor Margit születési anyakönyvi bejegyzése* pontosítja is a dátumot: 1918. április 11. A születési anyakönyv felkutatásáért köszönettel tartozom Stegmayer Máténak, a Kuny Domokos Múzeum történész főmuzeológusának.

⁸⁹ *Deutsch Emil Yad Vashem adatlapja*. URL: [<https://collections.yadvashem.org/en/names/5799073>] (Utolsó elérés: 2024. december 22.), *Deutsch Emilné Gábor Margit Yad Vashem adatlapja*. URL: [<https://collections.yadvashem.org/en/names/6529920>], URL: [<https://collections.yadvashem.org/en/names/5799071>] (Utolsó elérés: 2024. december 22.)

⁹⁰ *Deutsch Emil és Deutsch Emilné halotti anyakönyvi bejegyzése*. URL: [<https://www.familysearch.org/ark:/61903/3:1:33SQ-GP6C-9M7W?view=index&action=view&cc=1452460>] (Utolsó elérés: 2024. december 22.)

tudjuk, hogy Deutsch Emil és Gábor Margit is Auschwitzban pusztult el. Haláluk dátumaként a Tatai Járásbíróság Pk. 6918/1947. számú végzése 1944. június 15-t állapította meg. Ugyanez a dátum szerepel Yad Vashem adatlapjukon is. Ismerve a tatai zsidóság deportálásának történetét, ez a dátum Auschwitzba érkezésük napja lehetett.

Tata és a környékbeli települések (Baj, Bokod, Dad, Gyermely, Héreg, Kocs, Kömlőd, Környe, Naszály, Oroszlány, Szomód, Szomor, Tarján, Vértessomló, Vértesszőlős) zsidóságának gettósítására 1944. május 15. és 27. között került sor.⁹¹ Tata (Gúta, Nagymagyar, Dunaszerdahely, Nagymegyer, Perbete, Kisbér és Felsőgalla mellett) egyike volt Komárom vármegye nyolc gettójának. Erre a célra a településen először a Pezsgőgyárat szemelték ki, ám az túl kicsinyek bizonyult, s az azt birtokló gróf Esterházy család sem adta beleegyezését mindehhez. Ekkor a Tatai-, más néven Paula-major 100 méteres marhaistállóját jelölték ki gettónak, akiknek itt sem jutott hely, azokat a Deutsch-féle gazdaságba vitték,⁹² abba a majorba és abba a gazdaságba, melyet Deutsch Emil közel húsz éven keresztül bérelt és művelt.

Az összegyűjtött zsidókat június 5-én átvitték a Fazekas utcai katolikus fiúiskolába, ahol még utolsó értékeiket is elvették. A tornateremben töltött éjszaka után másnap hajnalban gyakorlatban hajtották ki őket, áthaladva gyakorlatilag az egész városon, a vasútállomásra, ahonnan marhavagonokkal a 20 km-re fekvő komáromi Monostori Erődbe kerültek. Az utazás egy teljes napot vett igénybe.⁹³

Komárom a II. csendőrkörület hat bevagonírozási központjának egyike volt. Június 5-én kezdték meg ezeknek a központoknak a „feltöltését”, s június 10-ig bezárólag összesen 23725 zsidót gyűjtöttek össze bennük. Komáromba 5 040 fő került. Innen azután két transzport indult meg Auschwitz felé, június 12-én és 15-én, melyek 13-án és 16-án haladtak át Kassán. A „szállítmányt” a kíséretet addig ellátó csendőrök az országhatáron adták át a németeknek. A vagonok ajtaját itt nyitották ki először, vizet és kenyeret is itt kaptak csak.⁹⁴

A Deutsch Emil és Gábor Margit esetében megállapított halálozási dátumokból azt feltelezhetjük, hogy ők az első, a június 12-én induló szerelvénnel érkeztek Auschwitzba. Ezen

⁹¹ A kezdő dátum (május 15.) megállapítása a Magyar Izraeliták Országos Irodájának 1956. augusztus 5-én, 5157/1956. szám alatt kiadott, a tatai hitközség által „vázlatszerűen” kitöltött kérdőíve alapján történt (MILEV HU HJMA X-83 Vegyes hitközségi iratok 1956. Tatai hitközségi vegyes iratok 1949–1968 + é.n. K2/5 doboz), a záró dátum (május 27.) meghatározása: [Név nélkül]: A vármegyénk nyolc községében állítottak fel gettót. *Új Komárommegyei Hírlap*, 1944. 6. évf. 22. sz. 1944. május 27. 2.

⁹² SZŰCS 2019, 37–38.

⁹³ SZŰCS 2019, 40–41.

⁹⁴ SZŰCS 2019, 42.

a ponton fel kell hívnunk a figyelmet a sorsnak egy különös és igen kegyetlen játékára. Randolph L. Braham professzor szavait szeretném idézni: „A győri zsidó közösség lett volna az Eichmann–Kasztner megegyezés⁹⁵ egyik haszonélvezője (...). Az egyezés értelmében egy körülbelül 3000 fős vonatrakomány zsidót Győrből és Komáromból Ausztria felé kellett volna irányítani. A szerelvényekért felelős Scharführer azonban tévedésből Kassa felé irányított – az ilyen vonatok szokásos rendeltetési helyére. Csak ott jött rá tévedésére és utasításokat kért Eichmanntól. Eichmannt inkább a hatékonyság foglalkoztatta, mintsem a »törvényes megegyezések« végrehajtása, így azt ajánlotta, hogy ha a szerelvény már a szlovák határra érkezett, akkor inkább menjen tovább Auschwitzba.”⁹⁶

Ugyanezt erősíti meg Kahán Júlia tatai túlélő is, aki visszaemlékezéseiben a következőket írja: „1944. június 12-én erős csendőri kísérettel kihajtottak bennünket a komáromi vasútállomásra. (...) A férfiak a rácsos ablakon nézve megállapították, hogy Kassa felé megyünk. Úti célunkról fogalmunk sem volt. Évtizedek múltán tudtam meg, hogy a mi szerelvényünket eredetileg ausztriai rendeltetéssel indították útnak, s csak egy téves adminisztratív intézkedés következtében kerültünk Auschwitzba.”⁹⁷

Fentiek értelmében tehát elmondhatjuk, hogy Deutsch István szülei csupán egy adminisztrációs hiba okán kerültek Auschwitzba. Ha valódi célállomásukon kötnek ki akkor, a szerelvény többi tagjával együtt, talán esélyük, legalábbis jobb esélyük lett volna a túlélésre.

Felemelkedőben (1945 – 1972)

„Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945 februárjában hatályon kívül helyezte a zsidókkal szemben hátrányos megkülönböztetést foganatosító törvényeket és rendeleteket. A megpróbáltatásokat túlélők igen nagy energiát fordítottak a múlt örökségétől való megszabadulásra. Az asszimilációs folyamat változó intenzitással folytatódott (...).”⁹⁸

Hasonló törekvést láthatunk Deutsch István esetében is, aki 1945-ben, hazatérését követően hivatalosan is Detrére változtatta nevét. (Ennek időpontját, ahogyan azt korábban írtuk már, nem ismerjük.) Megkísérelte azt, amit a túlélők, hazatérők többsége is megkísérelt,

⁹⁵ Az Eichmann–Kasztner megegyezésről lásd SZITA 2000, 194.

⁹⁶ BRAHAM 1988 II., 33–34.

⁹⁷ KAHÁN 1992, 13.

⁹⁸ VALUCH 2005, 81.

megkezdeni egy új életet, régi tervekkel, álmokkal, de a sosem tervezett hiányokkal és veszteségekkel.

Valuch Tibor az asszimilációs törekvéseket, az egyéni és kollektív sérelmeket hozza fel annak okaként, hogy a túlélő, a „maradék” zsidóság köréből erőteljes volt a kommunista pártba való beáramlás.⁹⁹ Detre esetében tudjuk, 1972-es kihallgatása alkalmával legalábbis úgy vallott, hogy a pártnak nem, csupán az MDOSZ-nek volt tagja,¹⁰⁰ a háborút követő időszakból azonban van tudomásunk baloldali mozgalommal való kapcsolatáról, Tatán ugyanis csatlakozott a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) Tata-Járási Szervezetéhez, s 1945-ben mint annak megbízott titkára működött. Erről a működésről túl sok ismeretünk nincsen, annyit viszont tudunk, hogy 1945. július 28-án „*demokratikus Anna-bál*”-t szerveztek a tatai Angolkertbe, melynek célja a Zöldkereszt¹⁰¹ támogatása volt.¹⁰²

Detre 1945 őszén kezdte meg tanulmányait az Agrártudományi Egyetem Mezőgazdaságtudományi Karának Budapesti Osztályán. Ő azok közé a zsidó fiatalok közé tartozott, akik siettek „*a számukra ismét megnyíló egyetemekre*”, akik „*igyekeztek kihasználni a végre korlátozásoktól mentesen újra megnyíló, vagy az új politikai, társadalmi rendszerben kínálgató teljesen új lehetőségeket*”.¹⁰³

Detre levelezéséből megtudhatjuk, hogy egyetemi éve alatt Budapesten élt, a Pannónia utca 18. szám alatt, mégpedig édesanyja testvérénél, Katalinnál és annak férjénél, Donáth Sándornál.¹⁰⁴ Tanulmányaihoz külföldről is kapott anyagi támogatást, ez derül ki legalábbis abból a New Yorkból érkezett, de német nyelven írt levélből, melyet egy bizonyos Margaret Sabl címzett Detrének. Margaret Sabl 100 dollárt küldött Detre részére az Irving Trust Company-n keresztül (a pénz Donáth Sándor számlájára érkezett). Levelében Sabl figyelmeztette a fiatal embert arra, hogy a pengő folyamatosan romló értéke miatt a pénzt ne egy összegben vegye fel.¹⁰⁵

⁹⁹ VALUCH 2005, 81.

¹⁰⁰ *Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18.* ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/179.

¹⁰¹ Állami népegészségügyi szervezet, mely Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter döntése alapján indult útjára 1933-ban.

¹⁰² *A Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség Tata-járási Szervezetének felkérőlevele dr. Stransky János fogorvos részére. Tata, 1945. július 22.* KDM TGy, ltsz.: 2023.19.17.

¹⁰³ GYÖRI SZABÓ 2009, 67-68.

¹⁰⁴ Szám Mária rendre ide címzi Detrének szóló leveleit. Pl. *Szám Mária levele Detre Istvánnak. Felsőgalla, 1946. október 2.* KDM TGy, ltsz.: 2023.19.31.

¹⁰⁵ *Margaret Sabl levele Detre Istvánnak. New York, 1946. február 4.* KDM TGy, ltsz.: 2023.19.21.

Arról, hogy tanulmányait milyen eredménnyel végezte, nincsenek ismereteink, de szorgalmát bizonyítja, hogy az 1947/1948-as tanévben elnyerte a vallás- és közoktatásügyi miniszter II. fokú ösztöndíját.¹⁰⁶

Agrármérnöki diplomáját Detre 1948-ban szerezte meg, majd ezt követően, saját bevalása szerint, különböző munkahelyeken dolgozott, többek között a Földművelésügyi Minisztériumnál is, ahol a hatvanas években főelőadóként hivatkoztak rá.¹⁰⁷ Cikkei, publikációi nagyjából ugyanekkortól érhetők nyomon. Írásai nem csupán szaklapokban (pl. Állami Gazdaság, Mezőgazdasági Értesítő, Tudomány és Mezőgazdaság) jelentek meg, de rövidebb anyagokat különböző napilapokban (pl. Népszabadság, Kisalföld) is olvashatunk tőle. 1962-ben, Tóth Jenő és Vámos Jenő társszerzőkkel közösen szakkönyvet is megjelentetett.¹⁰⁸

Mindeközben sportkarrierjével sem hagyott fel. 1949-ben elvégezte a Magyar Vívó Szövetség bírótanfolyamát,¹⁰⁹ s ettől kezdve már nem csupán játékosként,¹¹⁰ de bíróként is találkozhattak vele a páston.

Az 1957-ben megalakult Állami Gazdaságok Kereskedelmi Irodájához (ÁGKER) 1967. június 1-jén, az Állami Gazdaságok Főigazgatóságának (ÁGF) átszervezésével került, annak Kooperációs és Információs Főosztályhoz, először mint osztályvezető, majd 1971-től mint főosztályvezető.¹¹¹ Dr. Papp Bálintnak, az ÁGKER ügyvezető-igazgatójának jellemzése szerint Detre „munkafeladatát (...) a legkörültekintőbben, pontosan és lelkiismeretesen látja el. Munkatársaihoz jó, kollektív szellem fűzi. Fegyelmi eljárás ellene 1967 óta nem volt. Munkájáért többször kapott dicséretet, pénzjutalmat, kitüntetést.

1954. Mezőgazdaság Kiváló Dolgozója (miniszteri)

1963. Állami Gazdaság Kiváló Dolgozója (miniszteri)

¹⁰⁶ Magyar Közlöny, 1948. 14. sz. 1948. január 18. 4.

¹⁰⁷ [Név nélkül]: A televízió téli mezőgazdasági előadássorozata. *Kertészet és szőlészet*, 1963. 12. évf. 21. sz. 1963. november 1. 17.

¹⁰⁸ TÓTH – DETRE – VÁMOSI 1962

¹⁰⁹ [Név nélkül]: A Vívószövetség. *Népsport*, 1949. 5. évf. 31. sz. 1949. február 14. 2.

¹¹⁰ Detre 1949-ig a MEFESz (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége) vívószakosztályánál sportolt, ahonnan a Postásba kérte átigazolását ([Név nélkül]: A MEFESz Tudomány Egyetem Vívószakosztálya. *Népsport*, 1949. 5. évf. 246. sz. 1949. december 11. 5.). 1961-ben már a Vasas színeiben találjuk ([Név nélkül]: Kovács Attila (Vasas) a kard egyéni bajnok. *Népsport*, 1961. 17. évf. 94. sz. 1961. május 14. 1.), élete utolsó időszakában pedig már a BVSC csapatában. KOZÁK 1971, 71.

¹¹¹ Dr. Papp Bálint ügyvezető-igazgató tájékoztatója. (Dátum nélkül) ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/167.; *Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18.* ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/179.

1969. Kiváló dolgozó (vállalati). ”¹¹²

Detre a munkája során szolgálati utakon, hivatalos kiküldetéseken is gyakran vett részt. Ezek időpontjait, a célországokat és az elvégzett/elvégzendő feladatokat az alábbiakban össze-
sítjük:

1965. Ausztria – csöveskukorica szellőztetése

1966. Franciaország – hibridüzemi gépek beszerzése az AGROTERV-vel

1967. Mali Köztársaság – jószolgálati küldöttsége – KkM

Tanzánia – Közös vállalat létesítés felmérése – TESCO

NSZK – hibridkukorica eladás – AGRIMPEX

1968. Ausztria – hibridkukorica szerződéskötés – AGRIMPEX

Jugoszlávia – hibridkukorica és vetőbúza szerződéskötés – AGRIMPEX

1969. NSZK – szerződéskötés – AGRIMPEX

Franciaország – ÁGK vezetőjének tolmácsa;¹¹³ hibridkukorica és lucernaliszt
szakbizottságainak tanulmányútja

1970. Jugoszlávia – lucernaszárító üzem megtekintése és mezőgazdasági kiállítás

1971. Anglia – piacfelmérés – Kereskedelmi Kamara

Hollandia – Franciaország – szárítóüzem létesítése tárgyában kereskedelmi tár-
gyalás – AGROTRÖSZT

Olaszország – lucernaliszt export tárgyalás – AGRIMPEX

1972. Franciaország – Magyar-Francia Albizottsági ülés – MÉM

NSZK – szálastakarmány értekezlet – AGRIMPEX¹¹⁴

¹¹² Dr. Papp Bálint ügyvezető-igazgató tájékoztatója. (Dátum nélkül) ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/167.

¹¹³ Detre anyanyelvén kívül németül és franciául beszélt még. Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/174.

¹¹⁴ A célországok némelyike kapcsán szeretném idézni Borvendég Zsuzsannát: „Mivel a Nyugat-Európában mű-
ködő kommunista pártok számára adva volt a kapitalista gazdaság nyújtotta vállalkozói szabadság, könnyedén
tudtak különböző pártvállalatokat alapítani, amelyeknek támogatása elsőrendű feladata volt a keleti blokk álla-
mainak. Már 1949-től rendelkezünk adatokkal arról, hogy a frissen létrehozott magyar külkereskedelmi vállalatok
kiemelt partnerei között szerepeltek az Olasz Kommunista Párt tulajdonában lévő kereskedelmi cégek, de Fran-
ciaországban és Ausztriában is léteztek a helyi kommunista pártok tulajdonában vállalatok, amelyeken keresztül
finanszírozták az internacionalizmus térnyerését a nyugati világban. Mindhárom ország éppen ezért folyamatos
külkereskedelmi partnere volt a szocialista tömbnek, de közülük a legjelentősebb az olasz vonal volt: az ottani
kommunista párt támogatása a kétpólusú világ teljes fennállása alatt meghatározó maradt.” BORVENDÉG 2017,
46–47.

A fenti adatok dr. Papp Bálint jelentéséből származnak, aki – saját bevallása szerint – mindezt Detre személyi anyagából gyűjtötte össze. Összegzésként Papp leírja, hogy Detre „fenti útjain feladatát eredményesen végezte, hasznára volt az állami gazdaságok műszaki fejlesztési célkitűzések megvalósításában. Utazását nyelvismerete mindig alátámasztotta.”¹¹⁵

Detre a Papp által felsoroltakon túl is vett részt szolgálati utakon. Szolgálati útlevelével 1969-ben Csehszlovákiában, Hollandiában és Angliában is járt, 1971-ben pedig – magánútlevelével, de szintén szolgálati úton – Ausztriában. Egy Detrét érintő hivatalos jelentésből megtudjuk, hogy 1970 júliusában és augusztusában közel egy hónapot töltött feleségével és gyermekével Ausztriában és Olaszországban, valamint kiderül az is, hogy 1972-ben feleségével együtt Európára érvényes kilépési engedélyt kaptak, ezt azonban nem használták fel.¹¹⁶

Útlevelét vizsgálva felfedezhetjük, hogy Detre 1966-ban hosszabb időt töltött el Izraelben is.¹¹⁷ Ennek oka vélhetően rokonlátogatás volt, hiszen édesanyjának öccse, Gábor Ernő 1949 óta Izraelben élt.¹¹⁸

Detre István magánéletét illetően eddig kevés információval rendelkezünk. Szám Máriával való kapcsolatáról kizárólag a tőle kapott levelekből értesülünk, ezek alapján elmondható, hogy viszonyuk valamikor 1945 őszén kezdődhetett, s valószínűleg 1947-ben véget is ért. Hogy későbbi feleségével, a szarvasi születésű Fenyő Gizellával mikor ismerkedett meg, azt egyelőre nem tudjuk.

Fenyő Gizella maga is holokauszt-túlélő volt.¹¹⁹ 1944 májusában szülővárosában gettósították, ahonnan június 15-én került át, Szarvas teljes zsidóságával¹²⁰ együtt, a szolnoki gyűjtőtáborba. Innen később két szerelvényt indítottak útnak, június 25-én, illetve 28-án. Az utóbbi célállomása Auschwitz volt. Az ide érkező nagyjából 150 szarvasi legnagyobb részét már az érkezés napján elgázosították. De Gizella a szerencsésebb, első csoporthoz tartozott, ahogyan a

¹¹⁵ Dr. Papp Bálint ügyvezető-igazgató tájékoztatója. (Dátum nélkül) ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/167–168.

¹¹⁶ Szívós Péter rendőrezredes jelentése. Budapest, 1972. október 25. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/200.

¹¹⁷ Detre István útlevelének másolata. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/212–213.

¹¹⁸ Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/179. Ugyaninnen tudjuk, hogy Gábor Ernő két alkalommal is ajándékozott autót Detrének.

¹¹⁹ Dr. Balogh István szíves kiegészítése.

¹²⁰ A szarvasi zsidóság történetéről lásd BALOGH 2007, 178–190.

település zsidóságának közel 80 %-a is. Ők Strasshofba kerültek,¹²¹ ugyanannak a megállapodásnak a részeként, amelyről a Komáromból indult transzportok esetében már ejtettünk szót.¹²²

A Strasshofba érkező deportáltakat különböző vidéki gazdaságokban kényszerítették munkavégzésre. A szezonmunkák végeztével aztán újabb bevagonírozás várt rájuk, Theresienstadtba, valamint Bergen-Belsenbe szállították őket. Gizella ezen táborok valamelyikében élte meg a felszabadulást.¹²³

Detre István és Fenyő Gizella 1950-ben kötöttek házasságot.¹²⁴ Egyetlen gyermekük, Katalin három évvel később született meg. A család Budapest XIII. kerületében, a Szent István parkban élt,¹²⁵ ugyanabban a negyedben, ahol Detre, nagynénje címén, egyetemi évei alatt is lakott, a városnak egy viszonylag elegáns, Dunára néző részén, mely népszerű volt a fővárosi zsidóság körében.¹²⁶

A bukás (1972)

Detre karrierje 1972-ig folyamatosan ívelt felfelé. Ezt egyértelműen alátámasztja a róla korábban idézett jellemzés, a számtalan sikerrel teljesített szolgálati út, valamint az 1971-ben elnyert főosztályvezetői pozíció is. Ezt a komoly karriert építő, megbecsült, tekintéllyel és kapcsolati tőkével rendelkező Detrét kereste meg az 1960-as évek második felében korábbi egyetemi évfolyamtársa, az 1956-ban disszidált dr. Gláz Tibor. Kapcsolatukat először magánéleti síkon újítták meg, majd később a hivatalos vonalon is. Gláz az amerikai Ralston Purina erőtakarmányt gyártó cég kelet-európai igazgatója volt,¹²⁷ és első ízben 1967-ben tett írásbeli ajánlatot Detre vállalatára felé, melynek értelmében évente 10 ezer tonna lucernalisztet vásárolnának, miközben a hazai állami gazdaságoknak tápanyagokat és koncentrátumokat adnának el. Az AGRIMPEX az ajánlattól elzárkózott, illetőleg – ahogyan Detre fogalmazott 1972-es kihallgatása során – azt

¹²¹ A témában lásd FROJIMOVICS – MOLNÁR 2022

¹²² BALOGH 2007, 188.

¹²³ BALOGH 2007, 188.

¹²⁴ *Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18.* ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/179.

¹²⁵ *Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18.* ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/173.

¹²⁶ Prof. dr. Fenyves Katalin szíves kiegészítése.

¹²⁷ A nyugati, főleg amerikai cégek kereskedelmi osztályaikon kelet-európai részlegeket hoztak létre, előszeretettel alkalmazva ott emigráns munkavállalókat, mivel azok jól beszélték valamely érintett ország nyelvét, „ismerték az üzletfél kultúráját, életkörülményeit”. BORVENDÉG 2017, 45.

„kettéválasztotta”; vásárlásról ekkor még nem volt szó, de lucernaliszt eladására az amerikai cég részére 1972 elejéig nagyjából 10 ezer tonna mennyiségben került sor.¹²⁸

Nem Detre vállalata volt az egyetlen, mellyel a Ralston Purina cég megállapodást kötött. 1967-ben az Állatforgalmi és Húsipari Tröszt, illetve a Baromfiipari Országos Vállalat is tárgyalásokba kezdett takarmánykoncentrátum-vásárlás kapcsán. A takarmány, melyet a beszerzett kísérleti sűrítmenyből készítettek, kedvezőbb súlygyarapodást eredményezett, jobb gazdasági eredményeket produkált. Ennek egyenes következménye volt, hogy az állami gazdaságok igyekeztek átállni a külföldi takarmányra, függetlenül a Gabona Trösztől. Mindez nem volt azonban probléma- és akadálymentes. A gond „*az illetékes külkereskedelmi szervek működésének és illetékességének hiányos szabályozása miatt*” állt fenn. Ezt a hiányosságot az egyes vállalatok úgy próbálták orvosolni, hogy közvetlenül léptek kapcsolatba a külföldi cégek képviselőivel, például Glázzal. Erre azonban, az időszakban hatályos rendelet értelmében, csupán külkereskedelmi vállalat vagy a kormány által felhatalmazott állami vagy szövetkezeti vállalat volt jogosult. A gabonaszektor esetében ez ekkor az AGRIMPEX volt.¹²⁹

Gláz 1966 óta járt rendszeresen Magyarországra, ekkor kezdődtek meg ugyanis a tárgyalások az amerikai cég és a hazai minisztériumok (Élelmezésügyi, Földművelésügyi) között. A tárgyalások célja erőtakarmány vásárlása volt, mielőtt azonban tényleges üzletkötésre került volna sor, a minisztérium csupán nagyobb állami gazdaságokban és termelőszövetkezetekben elvégzendő kísérletekhez adta hozzájárulását.¹³⁰

Ezek a rendszeres látogatások keltették fel a hazai állambiztonsági szervek figyelmét, akik 1966 novembere óta tartották operatív ellenőrzés alatt Gláz Tibort, a következő év márciusától pedig megindult az operatív feldolgozó munka is, melynek okát a „*káros gazdasági tevékenység és kémgyanú*” adta, valamint az, hogy „*Gláz már ekkor egyre »közelebbi« kapcsolatba került minisztériumok, gazdasági vállalatok vezető beosztású tagjaival, vacsorákat és tanulmányutakat szervezve, ajándékokat és magánmeghívásokat osztogatva*”.¹³¹ Mindennek következményeként a Glázzal kapcsolatba került személyek is megfigyelés alá kerültek, valamennyiüket – így vélhetően Detrét is – lehallgatták.¹³²

¹²⁸ Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/175.

¹²⁹ CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI 2016

¹³⁰ CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI 2016. Szerződéskötésre végül 1969-ben került sor, melyet aztán 1971-ben a magyar fél (Industria Rt.) felmondott, mivel Gláz azt megkerülve folytatott kereskedelmi tevékenységet az országban.

¹³¹ CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI 2016. A tanulmányból az is kiderül, hogy 1967 márciusában felmerült Gláz be-szervezésének gondolata is, ám az erre tett kísérlet nem járt sikerrel.

¹³² CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI 2016

„Dr. Gláz Tiborral közvetlen üzleti kapcsolatban nem álltam, de ismeretségünket igyekeztem hasznosítani oly módon, hogy az ő útján sürgettem szállítási rendelkezéseket, valamint elértem, hogy a szállításhoz, azok egy részének ellenértékét előre egyenlítette ki. Ezáltal a gazdaságok raktári és pénzügyi helyzetén tudtam könnyítéseket elérni.”¹³³ Detre tehát, ha nem is saját maga részére, de hasznot hajtott Glázzal való kapcsolatából. 1969 őszén, a Ralston Purina cég meghívására, az ÁGK engedélyével, „a lucernalisztet szállító néhány gazdaság vezetője részére” az NSZK-ba szervezett tanulmányutat, melyre ő maga, bár meghívást kapott rá, nem utazott el. Gláz ekkor ajánlotta fel első ízben, hogy Detre részére külföldön bizonyos valutaösszeget bocsát rendelkezésre, „*mintegy kárpótlásul*”. Detre az ajánlatot elfogadta, a lebonyolításhoz pedig egy Bécsben élő barátja címét adta meg, akihez Gláz az összeget át is utalta. Hasonló utalás 1971 októberéig még több (összesen 4–5) alkalommal érkezett, mindösszesen 4000 márká összegben.¹³⁴

Ahogy arra kutatásaiban Borvendég Zsuzsanna is rámutat, „a valutakitermelés a keleti blokk országainak bevett gyakorlata volt (...), a legkülönbözőbb módokon igyekeztek konvertibilis fizetőeszközhöz jutni. A kenőpénzrendszer (...) mindkét irányban működött (...).”¹³⁵ Gláz és Detre esetében azt az irányt láthatjuk, amikor a nyugati cég korrumpálja a magyar vállalatot, vagyis annak egy képviselőjét. Ezek az úgynevezett jutalékok,¹³⁶ melyek célja az volt, hogy a nyugati cégek bejussanak a magyar piacra, „szintén az ország valutáinságát voltak hivatva enyhíteni”, ezt az összeget az adott vállalatnak tehát be kellett fizetnie az MNB-be, ahonnan aztán megkapta annak értékét forintban. Ez esetben azonban „az üzlet megkötésében közreműködő kereskedő személyes haszna elmaradt”. Erre a problémára született meg idővel az a megoldás, hogy a kenőpénzeket nyugati bankokban vezetett számlákon helyezték el.¹³⁷

A helyzettel vélhetően mind Gláz, mind Detre tisztában volt, ez lehetett az oka annak, hogy Detre, bár saját bevallása szerint a pénzt sosem kérte, az részéről „nem volt egy rendszeres követelés”, az átutaláshoz eleve egy osztrák ismerőse címét adta meg. Az összeg tehát rendelkezésre állt, s Detre abból bizonyos összegeket – külföldi útjai során – több alkalommal is felhasznált.¹³⁸

¹³³ Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/176.

¹³⁴ Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/176.

¹³⁵ BORVENDÉG 2017, 15.

¹³⁶ A jutalék, ezt Gláz esetében is láthatjuk, nem kizárólag pénz lehetett, hanem gépjármű vagy akár ingatlan is. CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI 2016

¹³⁷ BORVENDÉG 2017, 45.

¹³⁸ Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/177.

A Ralston Purina cég által forgalmazott koncentrátumok kapcsán idővel problémák merültek fel, a komáromi Állami Gazdaságban például megbetegedtek az állatok, ezért Gláz Detre közreműködését és segítségét kérte az ügyek rendezésében. „(...) *Az előzőekben már ismertetett kapcsolatunkra tekintettel úgy éreztem, hogy ilyen kérése elől nem térhetek ki.*” A Detre által megszervezett egyeztetéseken a Purina cég egy szakértője is részt vett, aki a gazdaság vezetőit tanácsokkal látta el. A problémát Gláz végül a maga módján orvosolta. „(...) *Hogy a gazdasággal fennálló kapcsolatot tovább javítsa, felajánlotta (...), hogy az általuk szállított lucernaliszt mennyiségének egy részét előre kifizetik. Kísérleti célra kilátásba helyezett más rendszerű öntetőköt is, amiért a kísérlet idejére fizetni nem kell (...).*”¹³⁹

A Purina-ügy végül egy 29 személyt érintő vesztegetési botrányra nőtte ki magát, s a már említett „*káros gazdasági tevékenység és kémgyanú alapján*” indítottak eljárást Gláz ellen. Az ügyben – különböző bűncselekmények folytán – összesen 2 758 690 Ft összeg jelent meg, úgymint vesztegetés: 1 740 040 Ft, jogosulatlan külkereskedelmi tevékenység: 149 300 Ft, deviza bűncselekmény: 869 350 Ft. Szerepelt az ügyben továbbá 4 személyautó és 2 lakás is. A fő dilemmát azonban, ahogyan Cserényi-Zsitnyányi Ildikó fogalmaz, az ügynek nem csupán büntetőjogi vonatkozása okozta, hanem politikai, gazdasági és külkereskedelmi érintettsége is. A Purina céggel megkötött szerződések nem a jogszabálynak megfelelően történtek, viszont hasznot hoztak a magyar gazdaságnak.¹⁴⁰

Számunkra a legfontosabb mindebben Detre István érintettsége. Vajon jóhiszeműsége vezérelte? A hazai gazdaság érdekei? Elképzelhetetlen, hogy ne lett volna tisztában a szabályos, törvényszerű ügymenettel. A részére átutalt összeg motiválhatta? Vallomásaiban állítja, ezt a pénzt nem kérte, azt Gláz ajánlotta fel számára. De elfogadta, külföldön élő ismerősét is bevonta az ügybe, amikor az összeget az ő nevére utaltatta át. És a legfontosabb, felhasználta az összeget, ha nem is az egészet, de annak jelentős részét igen.

Ha a Detrének juttatott 4 000 márkát nézzük, ami akkori értéken nagyjából 37 000 Ft-ot tett ki, számottevő összegről beszélünk (Detre főosztályvezetői jövedelme havi 6 000 Ft volt¹⁴¹). Ismerve azonban a nyomozati anyagot, azt láthatjuk, Detre erre a pénzre nem szorult

¹³⁹ Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/177–178.

¹⁴⁰ CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI 2016

¹⁴¹ Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/173.

rá. Az eljárás során 45 000 Ft értékben foglaltak le nevére szóló takarékbetétkönyveket,¹⁴² sőt egy ízben ő maga kölcsönzött Gláz részére 10 000 Ft-ot.¹⁴³

Detre cselekményének súlya nem tette indokolttá őrizetbe vételét, szabadlábon védekezhetett,¹⁴⁴ az eljárás során sem gyanúsítottként, csupán terheltként kezelték. Bűnösségét elismerte, nem tagadta azt, nem is próbálta mentesíteni önmagát. Vallomását elolvasva néhol már-már naivnak tűnik, ami – ismerve addigi életét – különösnek hat.

Detre István 1972. szeptember 5-én töltötte be ötvenedik életévét. Ekkorra az ügy már folyamatban volt. 1972. október 18-án, első kihallgatásán a következőket mondta: „(...) *bűnösnek érzem magam a fentiekben ismertetett cselekményeim miatt. El kívánom azonban mondani, hogy úgy érzem, tevékenységgemmel senkinek kárt nem okoztam, a külföldi céget jogtalan haszonhoz nem segítettem. (...) Ügyem elbírálásánál kérem figyelembe venni büntetlen előéletem mellett, hogy munkámban ezideig kifogás nem merült fel, azt minden esetben lelkiismeretesen végeztem. Dr. Gláz Tiborral tartott kapcsolatomat is a lucernalisztet szállító gazdaságok javára, illetve érdekében használtam ki.*”¹⁴⁵

Ügye elbírálásához enyhítő körülményeket hozott tehát fel, és a bíróság talán enyhített volna. Volt azonban egy ítélőszék, mely erre képtelen volt. Saját maga ítélőszéke. A férfi, akitől elvették szüleit, reményeit, lehetőségeit, éveket az életéből, aki felülkerekedett az ellene elkövetett tetteken és bűnökön, aki képes volt nem csupán talpra állni, de jelentős karriert építeni is, aki családot alapított, szakmájában szaktekintély lett, egyetlen ember bűnösségét nem volt képes megbocsátani, egyetlen egy bűnön nem tudott túllépni, a sajátján. 1972. október 28-án, tíz nappal első, és mindössze néhány nappal második kihallgatása után a Budapest–Szentendre között közlekedő HÉV elé vetette magát.¹⁴⁶

Felesége későbbi tanúvallomásából kiderül, hogy Detre az eljárás ideje alatt is dolgozhatott, munkahelyén retorziók nem érték. A halálát megelőző néhány napban „*idegileg összeroppantnak látszott*”, magatartását azzal magyarázta, „*bántja, ami vele történt, mert mit szólnak ehhez az emberek, nem mer ismerősei, kollégái szemébe nézni. Úgy érzi, hogy az ismerősök és kollégák más szemmel néznek rá, mint eddig.*” Mégis, felesége elmondása alapján, a

¹⁴² Határozat zár alá vétel elrendeléséről. Budapest, 1972. október 30. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/159–160.

¹⁴³ Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/178.

¹⁴⁴ CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI 2016

¹⁴⁵ Jegyzőkönyv Detre István kihallgatásáról. Budapest, 1972. október 18. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/179.

¹⁴⁶ Jegyzőkönyv közúti közlekedési baleset helyszínén végzett ténymegállapításról, szemléről. Budapest, 1972. október 28. ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/235–242.

„*munkaidő után már viszonylag nyugodtabb volt*”.¹⁴⁷ Hogy ennek oka az volt-e, hogy nem tapasztalt „sérelmeket” munkahelyén, vagy hogy „túl volt” egy újabb munkában töltött napon, ma már nem tudhatjuk. Annak lehetőségét sem zárhatjuk ki, hogy eddigre megtalálta a helyzetéből kivezető egyetlen utat, s a döntést már meghozta öngyilkosságát illetően.

Összegzés

Detre István ötven évet élt, de életét vizsgálva nem csupán öt évtized magyar és európai történelméről kaphatunk képet. Ennél sokkal többről. Közvetve vagy közvetlenül két világháborúról, szekularizálódó, asszimilálódni vágyó és ezért tevő zsidókról, az őket ért üldözésekről, a holokausztról, a veszteségekről, a talpra állásról, az élni akarásról, az újrakezdésről.

A Tatára hazatérő zsidók újjászervezték hitközségüket. Kevesen maradtak, és a feladat sem volt könnyű. Ebben azonban Detre nem vállalt szerepet. A hitközségi iratok között legalábbis nem leljük nevét, sem Deutschként, sem Detreként. Valláshoz való kötődését (ha volt egyáltalán ilyen, mert erre vonatkozóan nem találtunk utalásokat) végleg elveszíthette.

Életének első két évtizedében Deutsch István megküzdött, mert meg kellett küzdenie zsidóságával. A háborút követő években aztán megkísérelte bevégezni megkezdett asszimilációját, nevet változtatott, diplomát szerzett, megkereste helyét a társadalmi struktúrában, megpróbált visszakapaszkodni abba a státuszba, melybe szülei révén egyszer már eljutott. De ehhez el kellett hagynia Tatát. Ezért, s talán a múltja, az emlékei miatt is. Egyetlen kapocs maradt csupán, mely oda kötötte, az őt felnevelő Weilung Judit. Ők ketten megmaradtak egymásnak.

Detre karriert épített. Segíthette ebben iskolázottsága, nyelvtudása, tehetsége, ambíciója, talán még sportpályafutása is. De hogy a korszakban tabutémának minősülő származása közrejátszott-e mindebben, akár vitaindító kérdés is lehetne. Ami tény, hogy születési neve a per során keletkezett hivatalos iratokon nem bukkan fel. Nincs nyoma. Mintha *Deutsch* István sosem létezett volna.

Detre István bukásának oka nem világos. Tudni nem tudhatjuk, de sejteni talán sejthetjük, hogy elkerülhette volna börtönbüntetést. Az ügyben már halála után, 1973 júniusában hoztak ítéletet. Húsz vádlottból tizenkilencet bűnösnek találtak. Nyolc személy kapott letöltendő

¹⁴⁷ *Detre Istvánné tanúkihallgatási jegyzőkönyve. Budapest, 1972. (a dátum nem kivehető). ÁBTL–3.1.9. V–159602/8/197.*

büntetést, kettőt próbaidőre felfüggesztettek, a többieket pénzbüntetésre ítélték.¹⁴⁸ Valószínű, hogy Detre is ez utóbbi csoportba tartozott volna. Nem várta ki a döntést. Ítéletéről ő maga határozott. Talán úgy érezte, egy további újrakezdéshez már nincs honnan erőt merítenie. Talán már célja sem maradt, mely vonzotta volna.

Felhasznált irodalom

BALOGH 2007

Balogh István: *Békés békétlenség. A Békés megyei zsidók története*. Tótkomlós–Budapest, 2007. Magánkiadás.

BORVENDÉG 2017

Borvendég Zsuzsanna: *Az „impexek” kora. Külkereskedelmi fedéssel folytatott pénzkivonás a „népgazdaságból” a Kádár-rendszer idején az állambiztonsági iratok tükrében*. Budapest, 2017. Nemzeti Emlékezet Bizottsága.

BRAHAM 1988

Braham, Randolph L.: *A magyar holokauszt I–II*. Budapest, 1988. Gondolat Kk.

CSENDES 2022

Csendes Tünde: *Betekintés a két világháború közötti győri izraelita polgári életvilágba*. In: *Targum*, 2. sz. 2022. 78–99.

CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI 2016

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: *Adósságokkal terhelt titok. Az amerikai Ralston Purina cég vesztegetési ügye Magyarországon*. URL: [https://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2016_4_zsitnyanyi_0.pdf] (Utolsó elérés: 2024. december 24.).

DARVASY – BIRÓ 2017

Darvasy Mihály – Biró Imre: *A Tatai Piarista Rendház története 1943–1950*. (Magyarország Piarista Múltjából 11.) Budapest, 2017. Piarista Rend Magyar Tartománya.

¹⁴⁸ CSERÉNYI-ZSITNYÁNYI 2016

DÁVID 1988

Dávid Sándor: *Arany évtizedek. A magyar vívás története*. Budapest, 1988. Magyar Vívó Szövetség.

ÉRTESÍTŐ 1935

A Tatai Kegyestanítórendi Gróf Esterházy Miklós Reálgymnázium értesítője az 1934–35. tanévről. Tata, 1935. Tatai Kegyestanítórendi Gróf Esterházy Miklós Reálgymnázium.

ÉRTESÍTŐ 1936

A Tatai Kegyestanítórendi Gróf Esterházy Miklós Reálgymnázium értesítője az 1935–36. tanévről. Tata, 1936. Tatai Kegyestanítórendi Gróf Esterházy Miklós Reálgymnázium.

FROJIMOVICS – MOLNÁR 2022

Szolnok–Strasshof–Szolnok Tények és emlékek a Bécsben és környékén „jégre tett” Szolnokról deportáltakról 1944–1948. Szerk.: Frojimovics Kinga – Molnár Judit. H.n., 2022. SZTE ÁJTK Politológiai Tanszék – Szegedi Magyar–Izraeli Baráti Társaság.

GYŐRI SZABÓ 2009

Győri Szabó Róbert: *A kommunizmus és a zsidóság Magyarországon 1945 után*. Budapest, 2009. Gondolat.

HARASZTI 2009

Haraszi Mihály: *Tatabánya és a piaristák*. (Magyarország Piarista Múltjából 3.) Budapest, 2009. Piarista Rend Magyar Tartománya.

HUNYADI 1990

Hunyadi Imre: *Tata-Tóváros zsidóságának társadalmi és gazdasági szerepe különös tekintettel az 1850 és 1938 közötti időszakra*. Tata, 1990. (Kézirat - NrAd/19-98)

KAHÁN 1992

Kahán Júlia: *A főtt krumpli illata*. Budapest, 1992. Belvárosi Kk.

KARSAI 1962

„Fegyvertelen álltak az aknamezőkön...”. *Dokumentumok a munkaszolgálat történetéhez Magyarországon I–II.* Szerk.: Karsai Elek. Budapest, 1962. Magyar Izraeliták Országos Képviselőlete.

KÁCSOR 2019

Kácsor Zsolt: *Amikor a zsidók uralták a vívás világát.* URL: [<https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/zsido-vilag/amikor-zsidok-uraltak-a-vivas-vilagat>] (Utolsó elérés: 2024. december 23.)

KEPECS 2021

Kepecs Ferenc: *Vívás – Zsidó passzió?* URL: [<https://mazsihisz.hu/hirek-a-zsido-vilagbol/élet-forma/vivas-zsido-passzio>] (Utolsó elérés: 2024. december 23.)

KOZÁK 1971

60 éves a BVSC. Szerk.: Kozák Mihály. Budapest, 1971. k.n.

KÖRMENDI 2004

A tatai gimnázium névtára 1765–2002. Szerk.: Körmendi Géza. Budapest, 2004. Argumentum.

LUKÁTS 1933

A Tatai Kegyestanítórendi Gróf Esterházy Miklós Reálgimnázium értesítője az 1932–33. tanévről. Szerk.: Lukáts József, dr. Tata, 1933. Tatai Kegyestanítórendi Gróf Esterházy Miklós Reálgimnázium.

LUKÁTS 1934

A Tatai Kegyestanítórendi Gróf Esterházy Miklós Reálgimnázium értesítője az 1933–34. tanévről. Szerk.: Lukáts József, dr. Tata, 1934. Tatai Kegyestanítórendi Gróf Esterházy Miklós Reálgimnázium.

NAGY 2021

Nagy Ágnes: A magánélet dokumentációs univerzuma. Elméleti megfontolások és gyakorlati tapasztalatok a magániratgyűjtés terepén. In: *Levéltári Szemle*, 2021. 71. évf. 2. sz. 56–81.

O'SVÁTH 1938

Komárom és Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék multja és jelene. Szerk.: O'sváth Andor. Budapest, 1938. Magyar Vármegyék és Városok Multja és Jelene Kiadóhivatala.

PAPP 1937

*A Tatai Kegyestanítórendi Gróf Esterházy Miklós Gimnázium (III – VIII. oszt. reálgimn.) érté-
sítője az 1936–37. iskolai évről.* Szerk.: Papp Elemér. Tata, 1937. k.n.

PAPP 1938

*A Tatai Kegyestanítórendi Gróf Esterházy Miklós Gimnázium (IV – VIII. oszt. reálgimn.) érte-
sítője az 1937–38. iskolai évről.* Szerk.: Papp Elemér. Tata, 1938. k.n.

PAPP 1939

*A Tatai Kegyestanítórendi Gróf Esterházy Miklós Gimnázium (V – VII. oszt. reálgimn.) év-
könyve az 1938–38. iskolai évről.* Szerk.: Papp Elemér. Tatatóváros, 1939. Tatai Kegyestanító-
rendi Gróf Esterházy Miklós Gimnázium.

PAPP 1940

*A Tatai Kegyestanítórendi Gróf Esterházy Miklós Gimnázium (VI – VIII. oszt. reálgimn.) év-
könyve az 1939–40. iskolai évről.* Szerk.: Papp Elemér. Tata, 1940. Tatai Kegyestanítórendi
Gróf Esterházy Miklós Gimnázium.

PUSKÁS 1992

Puskás Julianna: Zsidó haszonbérlok a magyarországi mezőgazdaság fejlődésének folyamatá-
ban. Az 1850-es évektől 1935-ig. In: *Századok*, 1992. 126. évf. 1. sz. 35–58.

SZITA 2000

Szita Szabolcs: *Magyarok az SS ausztriai lágerbirodalmában.* Budapest, 2000. Magyarországi
Zsidó Kulturális Örökség Közalapítvány.

SZÜCS 2019

Szücs József: *Követ köre. Kocs valaha volt zsidó közösségének nyomában.* Kocs, 2019. Kocs
Község Önkormányzata.

SZŰCS 2022

Szűcs József: „A legszilárdabb talapzat”. *A Tata-Tóvárosi Izraelita Elemi Népiskola története 1851–1944.* (Libelli Tantenses 7.) Tata, 2022. Kuny Domokos Múzeum.

TÓTTH – DETRE – VÁMOSI 1962

Tóth Jenő – Detre István – Vámosi Jenő: *Szálastakarmányok termesztése, szárítása és felhasználása.* Budapest, 1962. Mezőgazdasági Kiadó.

VALUCH 2005

Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest, 2005. Osiris.

Rövidítések

ÁBTL	Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
DEGOB	Deportáltakat Gondozó Országos Bizottság
KDM TGy	Kuny Domokos Múzeum Történeti Gyűjtemény
MILEV	Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár
NrAd	Kuny Domokos Múzeum Néprajzi Adattára